

Perekonnaseaduse eelnõu

SELETUSKIRI

I. Sissejuhatus

Perekonnaseaduse eelnõus esitatakse uus terviklik perekonnaõiguse regulatsioon, mis hõlmab abikaasadevahelisi õigussuhteid, vanemate ja laste vahelisi õigussuhteid ning alaealiste ja täisealiste eestkoste puhul tekkivaid õigussuhteid.

Eelnõu on ette valmistanud Justiitsministeerium (vastavalt Vabariigi Valitsuse seaduse §-le 59, Justiitsministeeriumi põhimäärusele /Vabariigi Valitsuse 23. detsembri 1996. a määrusele nr 319 / p 9, nr 8).

Eelnõu esialgse versiooni väljatöötamises osalesid **Kai Kullerkupp** (Justiitsministeeriumi õiguspoliitika osakonna eraõiguse talituse nõunik); **Jaanus Ots** (praegu Riigikohtu tsiviilkolleegiumi nõunik); **Karin Sein** (praegu TÜ Õigusinstituudi lektor); **Harri Mikk** (praegu AS Eesti Energia õigusosakonna juhataja) ja **Priit Kama** (praegu Justiitsministeeriumi vanglate asekanstler). Töögruppi nõustasid ja konsultatsiooni andsid ka Riigikohtu liikmed **Lea Laarmaa**, ja **Triinu Vernik** (end), samuti Sotsiaalministeeriumi ametnikud **Signe Kaplan** (hoolekande osakonna peaspetsialist), **Merle Malvet** (sotsiaalkindlustuse osakonna juhataja) ning **Kersti Hiedel** (end Siseministeeriumi rahvastiku toimingute osakonna juhataja). Eelnõu keelise korrektoori tegi **Kaia-Helle Alasi** (end Justiitsministeeriumi terminoloogiatalituse juhataja).

Eelnõu 2005. aasta maikuuks valminud versiooni on võrreldes esialgsega tunduvalt ajakohastatud ja lihtsustatud, lähtudes ka vahepeal laekunud ettepanekutest. Eelnõu osade ümbertöötamisel olid ekspertideks **Aleksander Glikman** (vandeadvokaat), **Villu Kõve** (Riigikohtu liige) ja **Malle Seppik** (Tallinna Ringkonnakohtu kohtunik ja tsiviilkolleegiumi esimees). Alates septembrist 2005 on eelnõu eest vastutavaks Justiitsministeeriumi ametnikuks õiguspoliitika osakonna eraõiguse talituse nõunik **Kaisa Parkel** (kaisa.parkel@just.ee, 6 20 82 44)

Seaduse eelnõu vastuvõtmiseks on vajalik Riigikogu koosseisu häälteenamus.

II. Seaduse eesmärk

Perekonnaseaduse uue redaktsiooni väljatöötamise vajalikkus tuleneb esmajoonel Eesti eraõiguse vallas aset leidnud kiiretest ja põhjapanevatest arengutest.

Kehtiv perekonnaseadus jõustus 1. jaanuaril 1995. a. Selle reguleerimismeetod ja läbiv ideoloogia tuginevad suures ulatuses 1969. aasta Eesti NSV abielu- ja perekonnakoodeksile.

1995. a perekonnaseaduse rakendamise praktikas on esile kerkinud arvukaid kitsaskohti. Seaduse peamiseks probleemiks on tema madal regulatiivsusaste. Seadus sisaldab suurel hulgal deklaratiivseid norme, samas puuduvad sageli konkreetsete eraõiguslikud nõudealused, mis võimaldaksid isikul taotleda oma huvide ja õiguste kohtulikku kaitset. Seadus jätab õigust rakendavatele organitele (kohus, eestkostetasutus) äärmiselt laia otsustusruumi, mistõttu konkreetse juhtumi tõenäolist tulemit seaduse sätete põhjal on enamasti võimatu adekvaatselt ette näha. See ilmneb nii perekonnasuhetes esinevate varaliste õiguste regulatsiooni,

ülalpidamiskohustuste kui ka vanema õiguste teostamise korral. Sätete ebaselgus toob omakorda kaasa kohtuvaidluste arvu suurenemise.

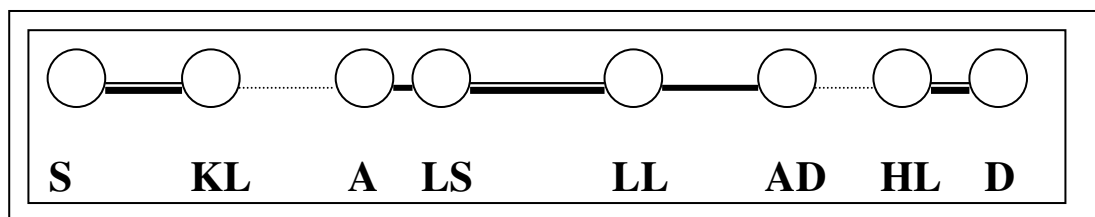
Teine otsene vajadus 1995. a perekonnaseaduse uueks läbitöötamiseks tuleneb juba tsiviilõiguse üldosa reformist, sealjuures on oluline koht teovõime regulatsiooni olulistel muudatustel uue TsÜS-i eelnõus. Sellega seoses tuleb ümber töötada kogu eestkosteõigus, mille parandamise vajalikkusele on korduvalt tähelepanu juhtinud ka õiguskantsler.

Kolmandaks on mitmete rahvusvaheliste organisatsioonidega ning teiste riikide perekonnaõigusteadlastega tihenunud kontaktide ja koostöö tulemusel selginenud vajadus pöörata senisest rohkem tähelepanu rahvusvaheliselt tunnustatud ja laialt kasutusel olevatele perekonnaõiguslikele instituutidele ja õiguskaitsevahenditele. Näitena olgu nimetatud laste ülalpidamise reguleerimine (esmajoones ülalpidamissumma kindlaksmääramine lapse tegelikest vajadustest lähtudes).

Justiitsministeerium alustas juba 1996. aastal kehtiva perekonnaseaduse analüüsilist läbitöötamist. Eesmärgiks välja selgitada puudused ja esitada muudatusettepanekud kehtiva seaduse pinnalt. Töö käigus jõuti siiski seisukohale, et otstarbekam on sätestada muudatused uue seaduse kujul, et tagada seaduse struktuuri terviklikkus ja parem ülevaatlikkus.

Eelnõus on 1995. a. perekonnaseadusega võrreldes oluliselt rohkem arvestatud kaasaja varaliste õiguste dünaamikat, kuivõrd varalised suhted on sagedasemaid vaidlusküsimusi ka perekonnaõiguses. Eelnõu annab perekonnaõiguslike ja sellega seotud varaliste õiguste kuuluvuse ning teostamise osas võrreldes senise seadusega selgemad kriteeriumid, mis peaksid perekonnaõiguse subjektide vahelistes suhetes ning nende suhetes kolmandatest isikutest võlausaldajatega ära hoidma hulga vaidlusi. Ühtlasi sätestatakse eelnõus mitmesuguseid eeldusi, mis sunnivad perekonnaõiguslike tsiviilõigussuhete osapooli endid vastutustundlikult osalema oma vaidluste lahendamises ning mitte jätma kõigi asjassepuutuvate asjaolude kindlakstegemist kohtu ülesandeks.

Joonis 1. Isiku elutsüklid perevormidena

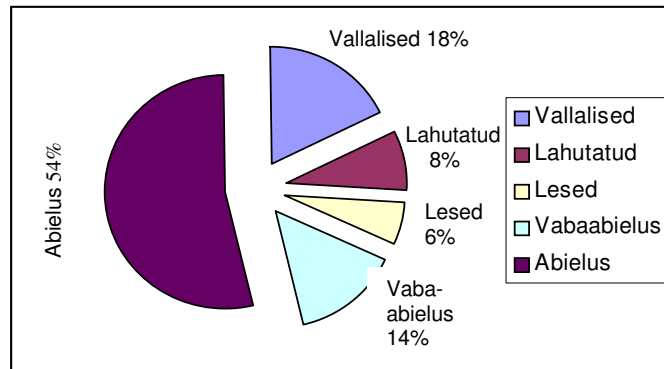
S – sünd, KL – kodust lahkumine, A – abiellumine, oma perekonna asutamine, LS – (esimese) lapse sünd, LL – (viimase) lapse lahkumine kodust, AD – abikaasa surm, HL – hooldeperekonda (lapse pere, hooldekodu) asumine, D – surm.

III. Eelnõu sisu ja võrdlev analüüs

1. osa. ABIELU

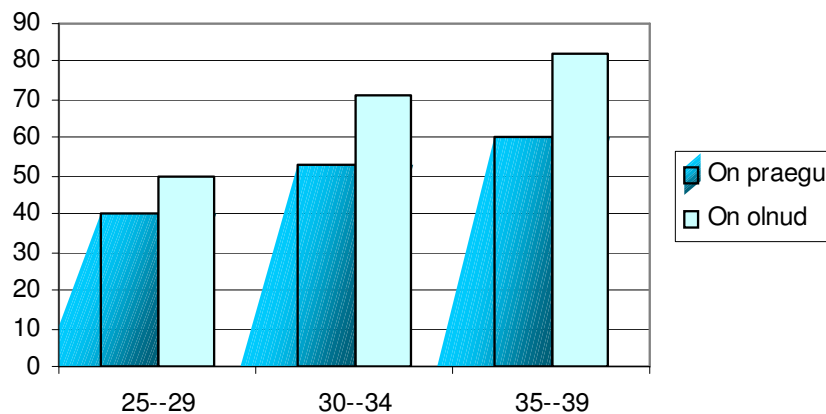
Joonis nr 2. 18–70-aastane elanikkond perekonnaseisu järgi

Allikas: elanikkonnaküsitlus „Eesti 98“, TPÜ RASI

Joonis nr 3. Seaduslikus abielus olevate ja üldse abiellunute osakaal vanuserühmiti

Allikas: K. Laas, ettekanne rahvastikuministri ümarlaulal (2001)

1. peatükk. Abielu sõlmimine (abieluvõime)

Abielu sõlmimise eeldustes eelnõu võrreldes senikehtinud seadusega muudatusi ei tee. Endiselt kehtib põhimõte, mille kohaselt abielu sõlmitakse mehe ja naise vahel määramata ajaks. Abielu sõlmimise eelduseks jääb endiselt abiellujate täisealisus, st vanus alates 18. eluaastast (tuleneb tsiviilseadustiku üldosa seadusest).

Ainus märkimisväärne erisus abielu sõlmimise eelduste osas tulenebki tsiviilseadustiku üldosa seaduses (edaspidi TsÜS) käsitletud teovõimelisuse regulatsioonist, mis küllaltki oluliselt erineb varasemast. Kui varasema regulatsiooni kohaselt pidi alaealine (15-aastaseks

saanud) abielluja saama abiellumiseks oma seadusliku esindaja kirjaliku nõusoleku, mida võidi asendada kohtu antud abiellumisloaga, siis uue TsÜS-i põhimõtete (§ 9) alusel võib kohus seadusliku esindaja nõusolekul 15-aastaseks saanud alaealise teovõimet teatud piirides laiendada. Eelnõu § 1 lõike 3 kohaselt on ka abiellumisvõime alaealise puhul seotud tema teovõime laiendamisega kohtu poolt; sellisel juhul määrab kohus, et alaealine on pädev tegema iseseisvalt toiminguid, mis on seotud abieluga. Nagu ka muudel teovõime laiendamise juhtudel peab kohus otsuse tegemisel lähtuma alaealise huvidest. Levinud praktikat arvestades väärib märkimist, et iseenesest ei tule niisuguseks aluseks pidada nt oodatavat lapse sündi, kuna selle puhul ei ole esikohal alaealise lapsevanema huvid.

Tulenevalt teovõimelisuse regulatsiooni muudatustest puudub eelnõus ka varasemas seaduses sisaldunud keeld, mille kohaselt ei võinud abielluda teovõimetu või piiratud teovõimega isik. Kuna 2002. aastal jõustunud TsÜS tunneb vaid piiratud teovõimet (ning mitte teovõimetust täies ulatuses), samas aga võib isiku võime oma tegusid juhtida ja neist adekvaatselt aru saada olla faktiliselt suuremas ulatuses häiritud, on eelnõus valitud lahendus, mille kohaselt võib piiratud teovõimega täisealine isik abielluda juhul, kui ta saab abielu õiguslikest tagajärgedest piisavalt aru. Lähtudes TsÜS-i § 8 lõikest 3 eeldatakse, et kui kohus on isikule määranud eestkostja, ei saa isik aru abielu õiguslikest tagajärgedest.

Abielu sõlmimise takistused (§-d 2-4) on eelnõus reguleeritud samamoodi kui senises perekonnaseaduses. Takistustena on loetletud sugulus (sealhulgas lapsendamisel põhinev sugulus), samuti mitme abielu üheaegse sõlmimise keeld.

Tulenevalt tsiviilseadustiku üldosa regulatsiooni uuendamisest muutub abikaasa teadmata kadunud oleku mõju abielule. Teadmata kadunud oleku puhul on tegemist faktilise olukorraga, mille puhul ei kehti ka eeldus, et teadmata kadunud isik on surnud. Seega ei saa isiku teadmata kadumisega pidada õigustatuks ka abielu ühepoolset lahutamist; uuesti abiellumine enne varasema abielu lõpetamist (eraldi) surnuks tunnistamise menetluses ei saa kõne alla tulla.

Eelnõu §-s 5 sisaldub põhimõte, mis keelab perekonnaseisuametnikul abielu sõlmimist kinnitada, kui on alust eeldada, et sõlmitav abielu võiks hiljem osutuda kehtetuks või tühiseks. Seega ei või abielu sõlmida, kui on andmeid, et abiellujad või üks neist ei vasta seaduses sätestatud nõuetele või esineb mõni abielu sõlmimise takistus, samuti kavandatava abielu fiktiivne iseloom. Eelnõu ei sea piiranguid, missugusel viisil või missuguste isikute kaudu jõuab info abielu sõlmimist takistavate asjaolude kohta perekonnaseisuametnikuni – ametnik peab kontrollima igasuguste võimalike või väidetavate takistuste paikapidavust ning andma vajaduse korral asjaoludele hinnangu.

Abielu sõlmimise vorm jääb eelnõu kohaselt sarnaseks kehtivas perekonnaseaduses sätestatuga. Eelnõu § 6 konkretiseerib perekonnaseisuametniku pädevust, sätestades, et abielu sõlmimiseks on igal juhul nõutav, et vastava toimingu sooritab selleks pädev ametnik. Abielu sõlmimine viiakse üldjuhul läbi perekonnaseisuasutuse ametiruumis.

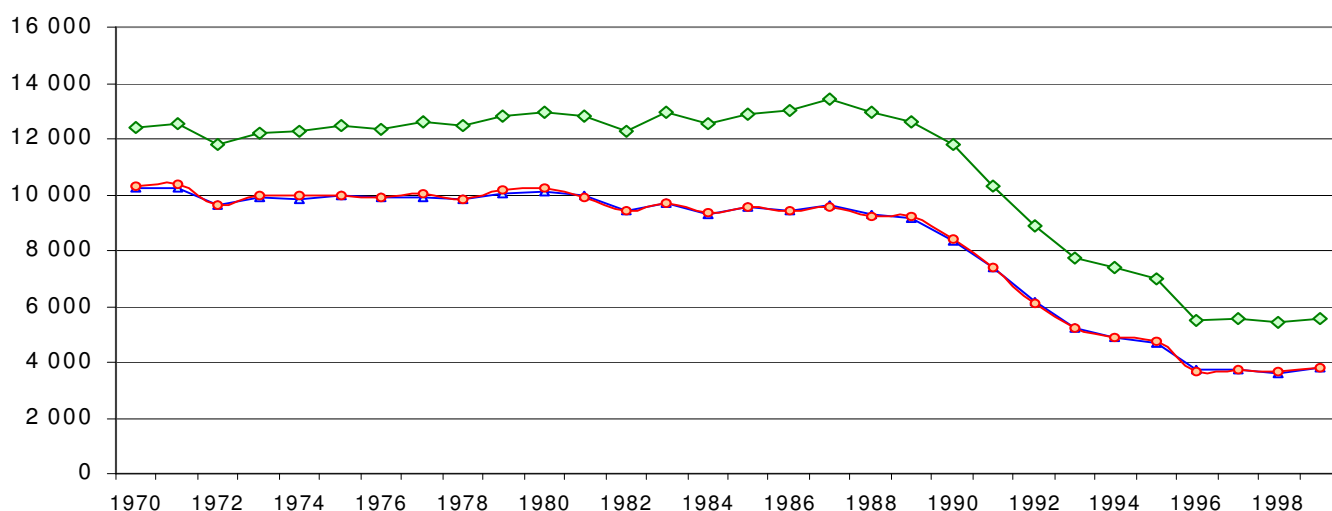
Paragrahv 7 näeb ette abielu sõlmimise vormilise külje ning täpsustab, missugusest hetkest abielu jõustub. Sarnaselt senises perekonnaseaduses sätestatuga võib abielu sõlmida mõlema abielluja isiklikul samaaegsel kohalolekul ning pädeva perekonnaseisuametniku juuresviibimisel. Abiellujad peavad tingimusteta väljendama oma soovi sõlmida omavahel abielu. Abielu jõustumine ei ole eelnõu kohaselt siiski seotud mitte abieluaktile allakirjutamise hetkega, vaid abiellujate vormikohase tahtväljendusega perekonnaseisuametniku ees. Selle fikseerib ametnik esmalt suulises vormis (väljakuulutamise – § 7 lõige 3) ning seejärel ka kirjaliku abieluaktina.

Abielu sõlmimist ettevalmistavat menetlust ning abieluakti koostamist reguleerivad sätted on viidud Justiits- ja Siseministeeriumi koostöös ettevalmistatud perekonnaseisutoimingute seaduse eelnõusse.

Eelnõu § 8 täpsustab suhteid isikute vahel, kes on leppinud kokku või andnud lubaduse teineteisega abielu sõlmida (kihlus): niisugused kokkulepped või lubadused ei ole sunni korras täidetavad ega anna alust ka kahju hüvitamise nõueteks (ka nt abielu ootuses tehtud kulutuste osas). Võimalik on siiski kohaldada võlaõiguse (nt alusetu rikastumise) sätteid. Abiellumislubadus ehk kihlus ei ole abielu sõlmimise kohustuslik eeltingimus.

Joonis nr 4. Abielude üldarv ning vallaliste mees- ja naisabiellujate arv aastas

Allikas: Statistikaamet

2. peatükk. Abielu kehtetus

Säilib senine põhimõte, mille kohaselt abielu võidakse kehtetuks tunnistada vaid kohtuotsusega. Eelnõu §-st 9 tuleneb üheselt, et abielu kehtetuks tunnistamisel ei ole lubatud tugineda tsiviilõiguse üldosas ettenähtud tehingute kehtetuse alustele, võimalik on kohaldada ainult perekonnaseaduse eelnõu §-s 9 toodud aluseid. Paragrahvis 10 sätestatakse ka abielu absoluutse tühisuse alused, mille puhul ei tule abielu kohtu otsusega kehtetuks tunnistada, vaid mis muudavad abielu algusest peale ja automaatselt olematuks. Tegemist on eksimustega abielu sõlmimise korra vastu, mis välistavad riiklikult tunnustatud abielulise koosluse tekkimise (kahe samast soost isiku abielus olek, abielu sõlmimise kinnitamine selleks õigust mitteomava isiku poolt ning mõlema poole abielu sõlmimisele suunatud tahteavalduse puudumine).

Võrreldes praegu kehtiva perekonnaseadusega (§ 35) on eelnõu §-ga 11 täpsustatud abielu kehtetuks tunnistamise välistamist kehtetuks tunnistamise aluste (§ 9) äralangemise korral. See tähendab eelkõige rikkumise korrigeerimist puudutatud abikaasa abielu jätkamisele suunatud tahteavalduse kaudu, võimaldades säilitada juba sõlmitud abielu, ilma et see tuleks formaalsel põhjusel kehtetuks tunnistada. Sätte vajalikkust rõhutab asjaolu, et õigus nõuda abielu kehtetuks tunnistamist on teatud juhtudel lisaks puudutatud abikaasale ka muudel isikutel (regionaalminister avalikes huvides, piiratud teovõimega abikaasa seaduslik esindaja – § 12 lg 2 ja 3).

Abielu kehtetuks tunnistamise üheaastane tähtaeg (§ 13 lg 2) laieneb juhtudele, kui abielu sõlmiti ühe abikaasa jaoks otsusevõimetus või muu ajutise vaimutegevuse häire seisundis või eksimuse, pettuse, ähvarduse või vägivalla mõjul. Erinevalt senikehtinud seadusest ei alga kehtetuks tunnistamise nõude tähtaeg mitte abielu sõlmimisest, vaid eelnimetatud asjaolu (otsusevõimetus vm häire) äralangemisest. Nende kehtetuse aluste puhul, mille kohta ei ole §-s 13 aegumistähtaega sätestatud, võib abielu kehtetuks tunnistamise avalduse esitada igal ajal, aegumist neil puhkudel ei toimu.

Kui kohus tunnistab abielu kehtetuks, siis loetakse abielu eelnõu § 14 kohaselt algusest peale tühi. Seejuures kohaldatakse selle abikaasa kasuks, kes ei olnud abielu sõlmimisel teadlik selle vaieldavusest, teatud osas abielu lahutamist käsitlevaid sätteid, millega talle antakse eelis vara- ja ülalpidamisküsimustes. Muudel juhtudel kohaldatakse kehtetuks tunnistatud abielu poolte varalistele suhetele seltsingu kohta kehtivaid sätteid, kui pooled ise ei ole teisiti kokku leppinud.

3. peatükk. Abielu üldised õiguslikud tagajärjed

Eelnõu 3. peatükis – "Abielu üldised õiguslikud tagajärjed" (§-d 15–23) – sätestatu laieneb kõigile abieludele olenemata sellest, kas ja missugusel viisil on abikaasad otsustanud oma varalisi õigusi kokkuleppeliselt reguleerida, kaldudes kõrvale seaduse dispositiivsetest normidest.

Abieluline kooselu (abikaasade üldised õigused ja kohustused)

Eelnõu §-s 15 sätestatakse abielu traditsioonilisest kujundatusest ja õiguspoliitilisest eesmärgiasetusest lähtuvalt abikaasade vastastikused isiklikud õigused ja kohustused. Põhijoontes tuleneb sellest abikaasade kohustus elada teineteisega koos, teineteist igakülselt toetada ning ilmutada vastastikku lugupidavat suhtumist. Loetletud kohustuste eesmärgiks ei ole nende täitmise üle riikliku kontrolli sisseseadmine, samuti ei ole loetletud näitajad eraõigusliku regulatsiooni seisukohalt mõeldud abielu eksistentsi aluseks olevate konstitutiivsete tunnustena. Loetletud kohustuste rikkumine võib olla abielu lahutamise nõude aluseks. Paragrahv 15 peaks võimaldama ka perekonnaelu ning abielu eraõiguslikku kaitset kolmandate isikute poolsete sekkumiste eest. Paragrahvi 15 lõikest 1 tuleneb ühtlasi ka abikaasade vastastikku heas usus käitumise kohustus, mida vajadusel on võimalik tõlgendada perekonna huvides.

Abielulise kooseluse olemusele vastab põhimõtteliselt perekonna ühise eluaseme olemasolu. Abikaasade ühine eluase omab tähtsust kohtualluvuse määratlemisel, samuti rahvusvahelises eraõiguses kohaldatava õiguse valikul. Perekonna eluaseme määratlemisel seisneb keskne eesmärk siiski perekonnaliikmete vahel tsiviilõiguslike suhete korraldamises. Perekonna eluase on eluruum, mille suhtes iga pereliikme (eeskätt abikaasade) õigused on eriliselt kaitstud – seda isegi juhul, kui abikaasa ei ole eluruumi omanik ega kasuta eluruumi võla- ega asjaõigusliku õigussuhte alusel. See kaitse seondub ühelt poolt perekonna huvide kaitse vajadusega, teiselt poolt soovetakse sel teel pöörata tähelepanu ka üksikisiku kaitsmist väärivale huvile oma kodu vastu. Sellest tulenevalt on perekonna ühisel eluasemel käesoleva eelnõu raames märkimisväärne tähendus veel abikaasade vara käsutamise piirangute seisukohalt (§ 25 lg 2).

Perekonna eluasemeks loetakse vastavalt §-le 21 teistsuguse kokkuleppe puudumisel eluruumi, kus perekonna liikmed tavaliselt ühiselt elavad. Siiski ei välista see säte ka abikaasade poolt eraldi eluasemete soetamist (kas seoses tulundustegevusega või muudel

põhjustel), siingi ei ole eesmärgiks riikliku kontrolli kehtestamine “abielukohustuste” täitmise üle. Kuna perekonna eluaseme määramisel on tähtsust eelkõige abikaasadevahelistes suhetes, siis ei tähenda ühise eluaseme kindlaksmääramine mitte selle fikseerimist või registreerimist mõnes avalikus andmebaasis, vaid perekonna eluaseme kindlakstegemisel võib lähtuda lihtsalt faktilistest asjaoludest.

Seni perekonnaseaduses käsitletud abikaasade perekonnanimega seonduvad küsimused (võimalus muuta abiellumisel perekonnanime, samuti võtta abielu lahutamise korral tagasi abielueelne perekonnanimi) on alates 1. märtsist 2005. a reguleeritud nimeseaduses (RT I 2005, 1, 1).

Perekonna ülalpidamise kohustus (§ 16). Ühena otsesematest abielu õiguslikest tagajärgedest on eelnõus sätestatud abikaasade vastastikune kohustus kaasa aidata perekonna ülalpidamisele. See hõlmab ka senise perekonnaseaduse paragrahvis 17 sätestatud abikaasa ülalpidamise kohustust, kuid muudab selle mitmeti laiemaks. Abikaasadel on kogu abielu vältel (mitte ainult töövõimetuse, raseduse ja lapse hooldamise ajal, nagu seda näeb ette kehtiva perekonnaseaduse I osa 4. peatükk) kohustus seista hea teineteise eluvajaduste katmise eest, tehes seda nendevahelise kokkuleppe kohaselt abielulise kooselu korraldamise osas. Näiteks kui abikaasad on kokku leppinud, et ainult üks neist tegeleb tulundustegevusega väljaspool kodu ja teine hoolitseb koduse majapidamise ning laste eest, omamata isiklike sissetulekuid või vara, on sissetulekut saaval abikaasal kohustus teist (sissetulekuta) abikaasat ülal pidada, võimaldades talle lisaks majapidamis- ja lastekasvatamiskuludele ka isiklikuks tarbeks vajalikke summasid. Perekonna ülalpidamise näol on tegemist konkreetse ja vajaduse korral ka kohtu teel sissenõutava rahalise kohustusega.

Kui abikaasa annab perekonna ülalpidamiseks suurema panuse, kui vastab tema proportsionaalsele osale abikaasade vahel väljakujunenud kulude kandmise ja sissetuleku hankimise korralduses, kehtib kahtluse (teistsuguse kokkuleppe või muude tõendite puudumise) korral eeldus, et tal puudus kavatsus nõuda selle eest hüvitist (§ 17). See põhimõte haakub perekondlike suhete olemusega, kus ei eeldata abikaasade rahaliste panuste võrdsust, vaid tuginemist nendevahelistele (ka vaikivatele) kokkulepetele perekonna hüvanguks tehtavate kulutuste kandmise jaotuse kohta. Sättega kaitstakse väiksemate varaliste võimalustega abikaasat tagantjärele esitatavate regressinõuete eest. Regressinõude olemasolu on siiski võimalik kindlaks teha abikaasadevahelise kokkuleppe või muude tõendite alusel.

Perekonna ülalpidamise ja eluvajaduste tagamise ning kõigi pereliikmete huvide arvessevõtmise kohustusest tuleneb sisuliselt ka abikaasal lasuv kohustus hankida endale sobiv sissetulekuallikas, kasutades vajalikul määral ära oma haridust ja muid eeldusi, ning ühtlasi kasutada oma sissetulekuid ja vara ning muid vahendeid perekonna huvides – seda vähemalt ulatuses, mis võimaldab nimetatud kohustust piisavalt täita.

Ehkki abielu ei too endaga kaasa abikaasade varaliste õiguste ja kohustuste laiaulatuslikku ühiseks muutumist, sätestatakse eelnõu §-s 18 abikaasade vastastikune esindusõigus teatavates piirides. Ükskõik kumma abikaasa poolt perekonna huvides võetud kohustus ei ole siduv mitte ainult tehingu teinud abikaasale, vaid laieneb seaduse jõul ka teisele abikaasale (analoogselt on senise perekonnaseaduse § 20 lõikes 2 sätestatud, et perekonna huvides võetud varalise kohustuse järgi vastutavad abikaasad ühisvaraga ja mõlema abikaasa lahusvaraga). Paragrahvi 18 hõlmatud tehingutesse on mõlemad abikaasad haaratud solidaarvõlgnikena, samuti on nad tehingu teise poole kohustusi puudutavas osas solidaarvõlausaldajate staatuses.

Abikaasade vastastikune esindusõigus ja perekonna eluvajaduste katteks tehtud tehingute siduvus mõlema jaoks tekib olenemata sellest, kas kolmas isik, kellega tehing tehti, teadis tehingupartneri abielus olekust või mitte. Siiski ei ole § 18 puhul tegemist imperatiivse sättega

– asjaolude (sh sõnaselgete kokkulepete) põhjal võib tehing kohustada ka ainult üht abikaasadest. Ka võib kumbki abikaasadest piirata või välistada teise abikaasa õigust teha tehinguid, mis looksid kohustuse mõlema abikaasa jaoks. Kolmandate isikute kohta kehtib selline piiramine või välistamine kolmanda isiku suhtes vaid juhul, kui sellekohane märgi oli tehtud abieluvararegistrisse või kui kolmas isik oli tehingu tegemisel piirangust teadlik.

Nimetatud esindusõigus puudutab pereliikmete tavapäraseid eluvajadusi: nt toidu, kütte, valgustuse ning riietuse hankimine, tervishoiuga seotud kulutused, laste hooldamise ja kasvatamise kulud, samuti muud eluvajadused, nagu puhkeaja sisustamine. Piirkriteeriumina on eelnõus antud niisuguste kulutuste kohasus, mida tuleks tõlgendada seoses perekonna ülalpidamise kohustuse hariliku ulatusega, see ei või ületada abikaasade tavapärasele elutingimustele vastavat mõistlikku määra, toodud mõistet peab täpsustama kohtupraktika. Erinevusena 1995. a perekonnaseaduse § 20 lõike 2 rakenduspraktikast tuleb rõhutada, et eelnõu kohaselt ei mahu automaatset abikaasade solidaarvastutust loovate kohustuste hulka ühekordsed suuremad kapitalimahutused, nt korteri või elumaja soetamine. Nii suurte rahapaigutuste puhul ei saa pidada otstarbekaks solidaarvastutuse tekkimist tõlgendamise ja hinnangute andmise teel, vaid eelistada tuleks kokkulepetega saavutatavat selgust kohe võlasuhte loomise algusest peale, nt peaksid mõlemad abikaasad suurema laenu puhul lepingu sõlmimisel osalema ning algusest peale väljendama oma tahet vastutada solidaarselt. Kuna solidaarvastutus teenib võlausaldaja huve, on nt laenuandjatel võimalik tehingu tegemisel ise nõuda, et mõlemad abikaasad tehingus osaleksid.

Vastutus ja hoolsuskohustus. Abieluline kooselu ei muuda ega vähenda kaitset väärkäitumise ning õigusvastaselt kahju tekitamise eest ka abikaasadevahelises suhtes. Kumbki abikaasa on kohustatud ajama teise abikaasa asju samasuguse hoolsusega nagu tema enda isiklike asju (§ 20). Võrreldes muude võlaõiguslike suhetega väljaspool perekonda on siin sisuliselt tegemist vähendatud vastutuse määraga, mida aga perekonnasuhete olemust silmas pidades võib lugeda õigustatuks.

Lahuselu (3. peatüki 2. jagu). Abikaasade faktilise lahuselu korral langevad abielu õiguslikud tagajärjed osaliselt ära või võrreldes kooselu puhul kehtiva regulatsiooniga muutuvad need teatud määral. Eelnõus olevate sellekohaste erisätetega on püütud arvestada lahus elavate abikaasade suhete eripära ning täpsustada nende vahel säilivaid õigusi ja kohustusi. Lahuseluna vaadeldakse olukorda, kus abikaasadel puudub ühine kodune majapidamine ja abieluline kooslus ning vähemalt üks abikaasadest ei soovi seda ilmselt taastada või luua.

Lahuselu ajal muutub kvalitatiivselt ülalpidamiskohustuse iseloom. Perekonna ülalpidamise kohustus (§ 16) asendub teise abikaasa ülalpidamise kohustusega perioodiliselt makstavate rahasummade näol. Ülalpidamist võib nõuda ainult abikaasa, kes ei ole ise suuteline hankima oma eluvajaduste rahuldamiseks vajalikke vahendeid. Samuti tuleb arvestada ülalpidamise andmiseks kohustatud poole suutlikkust kohustust täita.

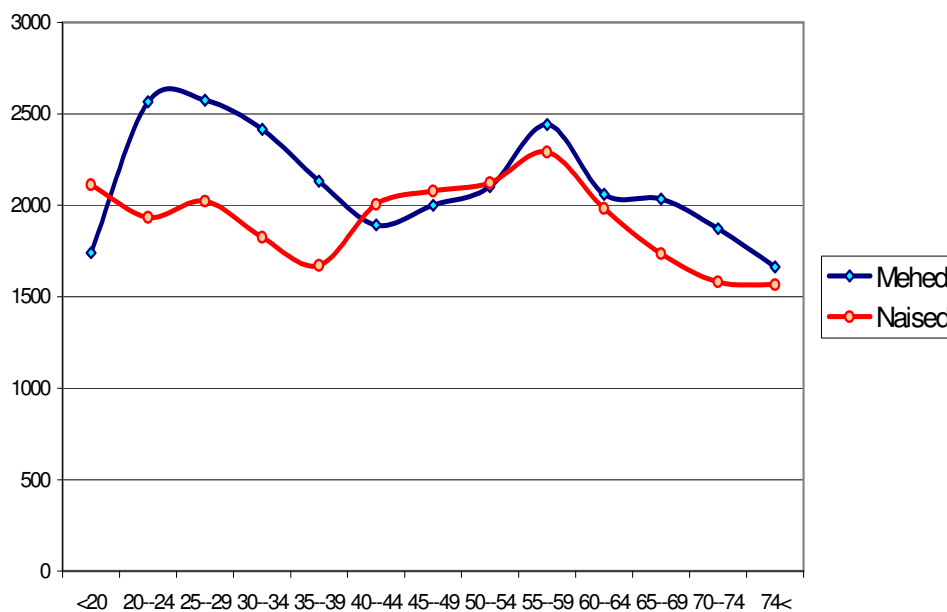
Sageli tekib lahku elama asudes vajadus jagada ka abikaasadele kuuluvaid teatud varaesemeid. Eelkõige on mõlemad pooled huvitatud perekonna eluaseme tavasisustuse esemete (tarbevara) jätkuvast kasutamisest. Lahuselu ei muuda küll omandisuhteid, kuid kaob ära kooselu ajal eksisteerinud kaasvalduse õigus. Üldreeglina võib kumbki abikaasa väljaandmisnõude alusel võtta endale tema omandis olevad tarbeesemed. Ühises omandis (st eelkõige abikaasade kaasomandis) olev vara tuleb jagada õiglaselt ja teineteise ning laste huve arvestades. Kui üks abikaasadest jääks sellise lahenduse järel põhjendamatult ebasoodsasse seisusse, võib ta teiselt abikaasalt nõuda, et viimase ainuomandis või jagamata ühises omandis olevad esemed jääksid kas tasuta või tasu eest edasi tema kasutusse, mis sisuliselt tähendab teatavat erandit abikaasa omandis oleva asja väljaandmisnõude esitamise lubatavusest.

Sellised põhimõtted kehtivad ka perekonna ühise eluasemena kasutatud eluruumi edasise kasutamise korra kindlaksmääramisel (§ 23). Kuigi esmajoones tuleb siin lähtuda eluruumi omaniku eelisõigusest, võidakse eluruum jätta ka mitteomanikust abikaasa kasutusse, kui kohus peab seda mõlema abikaasa võimalusi ja laste huve arvestades vajalikuks. Paragrahvi 24 on võimalik rakendada ka nt juhul, kui korter kuulub teise abikaasa ning laste vastu vägivaldsele abikaasale. Niisugune eluruumi loovutamine on siiski ajutise iseloomuga. Kui tähtaega ei ole kindlaks määratud, siis saab eluruumi kasutusõiguse mitteomanikust abikaasale jätmise kesta maksimaalselt abielu lõppemiseni. Kui abielu lõpeb lahutusega, siis on võimalik eluruumi kasutamist edaspidi reguleerida juba vastavate erisätete alusel.

Ühtlasi langeb lahuselul korral ära abikaasade vastastikuse esindamise õigus (tehingud perekonna eluvajaduste katteks – § 18). Lahuselul on tagajärjed ka abieluvarasuhte likvideerimise seisukohalt (kummalgi abikaasal tekib õigus nõuda soetisvara ennetähtaegset tasaarvestamist), samuti võidakse lahuselul korral uuesti reguleerida ühiste laste hooldusõigus.

Joonis nr 5. Eri vanuses mehe ja naise kui leibkonnaliikme keskmine sissetulek

Allikas: Norrbalt '99

Jooniselt nähtub, et naiste sissetulek (leibkonnaliikmena) on kogu elu vältel mõnevõrra väiksem kui mehel. Seejuures on erinevus suurim enne abiellumist.

4. peatükk. Abikaasade varalised õigused

Abikaasade varasuhte all tuleb mõista abieluvaraõigusega reguleeritavaid küsimusi, eristades neid teistest abieluga kaasnevatest varalist laadi õigustest ja kohustustest (nt ülalpidamiskohustus). Varasuhte regulatsiooniga sätestatakse terviklikult kummagi abikaasa kogu vara asjaõiguslik staatus (varaesemete kuulumine kas ühe abikaasa ainuomandisse või abikaasade ühisesse omandisse), vara valitsemise (kasutamise ja käsutamise) kord ning selle võimalikud piirangud teise abikaasa huve silmas pidades, samuti eeskirjad, millest tuleb lähtuda vara jagamisel varasuhte lõppemise korral.

Üldist. Abikaasade varaliste suhete osas näeb käesolev eelnõu kehtiva perekonnaseadusega võrreldes ette ulatuslikumaid sisulisi muudatusi kui enamik eelnõu ülejäänud sätetest. Vajaduse ümberkorralduste järele abikaasade varaliste õiguste regulatsioonis on tinginud esmajoonel kehtiva seaduse kohaldamisel praktikas üleskerkinud probleemid. Kehtiva perekonnaseaduse suurimaks puuduseks tuleb pidada selle madalat regulatiivsust. Samuti on kehtivad ühisvaraõiguse sätted suuresti jalgu jäänud kaasaja varaliste suhete dünaamikale. Ka abieluvaralepingute õiguse regulatsioon on lünklik ja võimaldab lülitada abieluvaralepingutesse sätteid, mis ei vasta abieluvaralepingu olemusele ega seaduse mõttele.

Olulisemad eelnõuga kavandatavad ümberkorraldused abieluvaraõiguses on ülevaatliselt järgmised:

1) seadusjärgse abieluvarasuhte muudatused – suund abikaasade suuremale varalisele iseseisvusele; abieluvararežiimi (asjaõiguslike) mõjude rakendumine peamiselt abielu (või varasuhte) lõppemisel; abieluvaraõigusest tuleneva nõude viimine arvestuslikule alusele (abikaasal tekib teise vastu rahaline nõue, sellega ei kaasne konkreetsete esemete jagamise või üleandmise vajadust);

2) lubatud terviklike abieluvararežiimide ammendava loetelu kehtestamine, jättes kõrvalekalded lubatavaks konkreetse varasuhte siseselt juhtudel, mil seadus seda ette näeb.

1. jagu. Seadusjärgne abieluvarasuhe

Seadusjärgse abieluvarasuhte näol on tegemist olulisima vararežiimiga, mille tähtsus ja levik ületab nii Eesti kui ka välisriikide praktikas kaugelt kõigi alternatiivsete ja abieluvaralepingu alusel loodavate abieluvarasuhete tähtsuse. Kuigi Eestis vastav statistika puudub, võib väita, et ülekaalukas enamus abielupaaridest ei lähe abieluvaralepingu sõlmimise teed, millest tulenevalt mõjutab seadusjärgne abieluvarasuhe kõige otsesemalt suurima arvu abielus olevate isikute varalisi suhteid. See eeldab seadusjärgselt varasüsteemilt erilist läbimõeldust ja tasakaalustatust, kuivõrd selle süsteemi alla langevad kõige erinevama varalise seisundiga isikute suhted.

Järgnevalt tuuakse välja kehtiva abieluvaraõiguse olulisemad puudujäägid:

a) abikaasade tugev varanduslik seotus, mis kaasneb kogu abielu jooksul omandatud vara asjaõiguslikus mõttes ühiseks muutumisega, ühisvara hulka kuulub seadusjärgse abieluvaraõiguse kohaselt ka nt ühe abikaasa iseseisva majandustegevusega seotud vara; sellest tulenevalt laienevad majandustegevuse riskid omakorda ka teisele abikaasale;

b) varaliste õiguste kuuluvuse määratlematus – kehtib küll üldine põhimõte, et enne abielu omandatud asjad kuuluvad abikaasa lahusvara hulka ning abielu kestel omandatud asjad abikaasade ühisvara hulka, kuid kohus võib sellest põhimõttest perekonnaseaduse § 14 lõike 2 ja § 19 lõike 2 alusel teha väga ulatuslikke erandeid, mis on praktikas küllaltki levinud. Seejuures on kohtul äärmiselt laiad diskretsioonipiirid. Nii ei ole vara jagamise ja esemete omandisuhete kindlaksmääramise vaidluste puhul võimalik mõistliku tõenäosusega ette näha, missuguse otsuse kohus konkreetsel juhul langetaks ja kumma abikaasa omandisse ese kohtu otsuse alusel läheks. Niisugune määratlemata olukord soodustab omakorda “hea õnne peale” varaliste vaidluste kohtusse viimist;

c) lahusvara arvel omandatud esemete muutumine ühisvaraks – see lahendus põhjustab enim arusaamatusi, kuna ei vasta fundamentaalsetele majanduskäibe toimimispõhimõtetele;

d) tehingute tegemise piirangute mehaanilised alused – vajadus saada tehingu tegemiseks teise abikaasa nõusolek ning ka nõusoleku vorm lähtuvad esemete jaotusest vallasasjadeks, registreeritavateks vallasasjadeks ja kinnisasjadeks. Samas puuduvad kaitsesätted ühe perekonna esmavajadusi katva vara (nt ühiselt kasutatava eluruumi) kaitseks, kui selline vara on ühe abikaasa ainuomandis;

e) ühisvara vormivaba jagamise lubatavus ühisvarasuhte kestel – ähmastab veelgi abikaasadevahelisi varalisi suhteid ja muudab olukorra keerukamaks ka kolmandate isikute jaoks, seda enam, et ühisvara jagamise korral abielu kestel varaühisus ise ei lõpe;

f) abikaasadevahelised tehingud – probleemid vara õigusliku režiimi määratlemisel juhul, kui mõni abikaasade ühisvara hulka kuulunud ese soovitakse üle anda ühele abikaasale selliselt, et see edaspidi moodustaks osa selle abikaasa lahusvarast (perekonnaseaduse § 16 ja § 14 lg 1 – tehingu tulemusena muutuks üleantud vara siiski osaks ühisvarast). Sellega kaasnevad probleemid ka tehingute maksustamisel (nt kui üks abikaasadest on tegev füüsilisest isikust ettevõtjana);

g) vastutuse problemaatika – ühisvara vastutab ainult nn perekonna huvides võetud varalise kohustuse eest; seega abikaasade kõigi muude kohustuste puhul võib vajalikuks osutada ühisvara jagamine, kuna lahusvarast ei pruugi kohustuse täitmiseks piisata. Tagajärjeks on, et abieluline ühisvarakogum kuulub jagamisele abieluga mitte kuidagi seonduvate asjaolude alusel. Seejuures ei ole täitemenetluse vältel tagatud teise (mittevälglasest) abikaasa õigus ühisvara vallata, kasutada ja käsutada. Samuti ei vasta niisugune vastutussuhete korraldus kolmandast isikust võlausaldaja huvidele, kuna nõude rahuldamise eeltingimuseks olev vara jagamise protseduur võib takerduda asjaolude taha, mis ei ole tema ja võlgnikust abikaasa vahelise võlasuhtega üldse seotud.

Kõiki kehtiva seadusjärgse abieluvarasuhte miinuseid arvesse võttes on eelnõus peetud otstarbekaks näha ette kaks kontseptuaalset muudatust:

1) abikaasade vara ei muutu seadusest tulenevalt asjaõiguslikus mõttes ühiseks; seadusjärgse abieluvarasuhte kestel jääb abikaasa edasi oma vara omanikuks, see puudutab ka abielu kestel omandatavat vara. Ühise omandi tekkimine on võimalik ainult sellekohase kokkuleppe alusel (nt eseme omandamine abikaasade kaasomandisse; seltsingulepingu sõlmimine abikaasade vahel), kogu muu vara on abielu kestel käsitletav abikaasa lahusvarana;

2) seadusjärgse abieluvarasuhte lõppedes tekib abikaasal, kelle vara on suurenenud väiksemal määral, rahaline nõudeõigus teise abikaasa vastu. Nõude eesmärk on luua olukord, mille puhul mõlema abikaasa vara oleks suurenenud ühesuguses ulatuses (tasaarvestamisnõue).

Varaühisusest seadusjärgse abieluvarasuhtena loobumist võib põhjendada lisaks eeltoodule veel argumendiga, et asjaõigusliku ühise omandi eeldus ei ole iseenesest abielulise kooselu ning abikaasade varaliste huvide kaitseks ainuvõimalik ega vajalik meetod. Perekonna hüvanguks kasutatava vara (nagu perekonna ühine eluase, majapidamisvara jne) alalhoidmist on võimalik tagada ka käsutuspiirangute abil ning otstarbekaks tuleb pidada heauskse omandamise võimalikkuse piiramist. Eelnõu koostamisel on lähtutud põhimõttest, et abikaasadel tekiksid vastastikku teatud õigused teineteise vara suhtes eeskätt niivõrd, kui võrd see on seotud nende kummagi esmase huvifääriga.

Seadusjärgne abieluvarasuhte eelnõus

Abikaasade seadusjärgse varasuhte regulatsiooni väljatöötamisel on eeskujudena kasutatud peamiselt J. Uluotsa juhtimisel väljatöötatud ja 1940. aastal valminud

tsiviilseadustiku eelnõu vastavaid sätteid, samuti mitme välisriigi perekonnaõigust käsitlevaid alaseid akte (sh Holland, Saksamaa, Austria, Šveits, Kanada Ontario ja Alberta provints, Läti, Skandinaavia maad – Rootsi, Soome jt).

Eelnõus ei ole seadusjärgsele varasuhtele antud kirjeldavat nimetust (nagu seda on tehtud varalahususe ja varaühisuse režiimi puhul); sisuliselt on tegemist nn soetisvara ehk vara juurdekasvu tasaarvestamise varasuhtega (1940. a eelnõu terminoloogias “varasoetuse vahekord”). Niisuguse varasuhte modifikatsioonid on tänapäeval kasutusel suures osas Mandri-Euroopa ja ka Põhja-Ameerika riikides.

Seadusjärgse varasuhte iseloomulikud jooned (§ 24)

1. Tekkimine

Seadusjärgne varasuhte kehtib abikaasade vahel seaduse jõul alates abielu sõlmimisest, kui abikaasad ei ole abieluvaralepinguga kehtestanud teistsugust varaliste suhete korraldust. Kui abikaasad on mingil abieluperioodil seadusjärgsest varasuhtest loobunud, võivad nad hilisema abieluvaralepinguga senise varasuhte lõpetada ja valida selle asemele seadusjärgse varasuhte – niisugusel juhul tekib see vastava abieluvaralepingu jõustumise hetkest.

2. Varaliste suhete korraldus abielu kestel

Eelnõus esitatud seadusjärgne varasuhte ei näe ette abikaasade vara ühisust ehk ühist omandit ei enne abielu ega ka abielu jooksul omandatud varale (sh töötasu jm sissetulekud). Selle asemel käsitletakse kummagi abikaasa kogu vara kogu abielu (*resp.* seadusjärgse varasuhte kehtimise) vältel eraldiseisva massina, mida kumbki neist on õigustatud ainuomanikuna kasutama ja käsutama.

Eelnõus väljapakutud lahenduse kohaselt jäävad lisaks vara aktivale eraldatuks ka kummagi abikaasa kohustused; selline lahendus pakub oma varaga läbimõeldult käituvale abikaasale praegusega võrreldes oluliselt paremat kaitset teise abikaasa riskantsete finants- ja majandustehingute eest. Kuna puudub asjaõiguslikult mõistetud ühine omand, puuduvad üldreeglina ka ühised varalised kohustused ning oht, et ühistesse õigustesse sekkuks ühe abikaasa võlausaldaja. Niisugune lahendus rõhutab abikaasade kui eraõiguse subjektide iseseisvat tsiviilõiguslikku vastutust.

Erandina lahutatud varalise vastutuse põhimõttest võib siinkohal nimetada teatavatest perekonna huvides tehtud tehingutest tulenevaid kohustusi, mis automaatselt seovad mõlemat abikaasat solidaarvõlgnikena (vt eespool § 18 kohta).

Kõnealuse seadusjärgse varasuhte mõjud avalduvad põhiliselt selle lõppemisel, see omakorda toimub kas seoses abielu lõppemisega või abieluvaralepingu sõlmimisega, millega kehtestatakse abikaasade vahel teistsugune varaliste suhete korraldus.

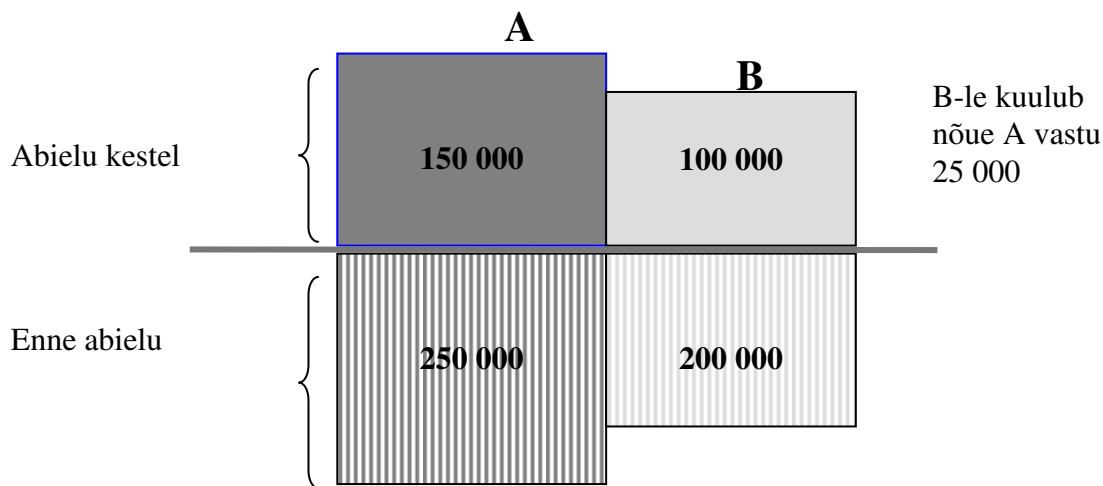
Kuigi kirjeldatava abieluvarasüsteemi alusel ei muutu abikaasade vara seadusest tulenevalt asjaõiguse tähenduses ühiseks, ei ole niisuguse varaliste suhete korralduse puhul mõistagi välistatud abikaasade ühiste varaliste õiguste tekkimine. Nii on üldiste asja- ja võlaõiguslike sätete kohaselt võimalik esemete omandamine abikaasade kaasomandisse või ka ühisomandisse seltsingulepingu alusel. Kui tegemist on kaasomandiõigustega, on kummagi abikaasa mõttelised osad käsitletavad tema lahusvarana, mille käsutamine toimub aga teise abikaasa kui kaasomaniku ning perekonna huvisid arvestades (eelnõu §-d 15 ja 16).

3. Vara juurdekasvu (soetise) võrdsustamine ehk tasaarvestamine

Abielu vältel tagavad abielulist kooselu ja perekonna ülalpidamist reguleerivad sätted selle, et kumbki abikaasa kohasel ja piisaval viisil perekonna vajaduste katteks vajalike vahendite hankimises osaleks ja selle kaudu ka teise abikaasa sissetulekust osa saaks. Abielu lõppemisel aga jagatakse abielu vältel tekkinud vara juurdekasv selliselt, et see abikaasa, kelle vara üldse ei suurenenud või suurenes vähe, on õigustatud teiselt abikaasalt nõudma poolt sellest summast, mille võrra ületab viimase vara juurdekasv abielu kestel tema enda oma.

Sisuliselt annab eelnõus sätestatud abikaasade seadusjärgne varasuhte samasuguse lõpptulemuse nagu ka abikaasade varaühisus kehtiva perekonnaseaduse kohaselt: kummalgi abikaasal tekib õigus võrdväärsele osale sellest, mis abikaasad abielu vältel on ühiselt omandanud, kuivõrd omandamisele ja vara suurenemisele on kaasa aidanud mõlemad abikaasad oma tööga või on selle saavutamist võimaldanud perekonnasisene ülesannete jaotus. Ühise omandi asemel saab siin aga kumbki abikaasa võlaõigusliku rahas väljendatava nõudeõiguse, mille alusel talle tagatakse asjakohane osa abielu jooksul omandatud. Nõudeõigus tekibki aga alles varasuhte lõppemise hetkel. Selle alusel jagatakse vahepealse aja jooksul tekkinud vara juurdekasv lähtuvalt sellest, kas ja kui suures ulatuses abikaasade vara seadusjärgse abieluvarasuhte kestel suurenes. **Abikaasa, kelle vara suurenes teise abikaasa varaga võrreldes väiksemas ulatuses, on õigustatud suurema juurdekasvu saanud abikaasalt nõudma poolt summast, mille võrra teise vara juurdekasv ületab tema enda oma** (tasaarvestamisnõue, vt § 38 juures).

Joonis nr 6. Soetisvara tasaarvestamine

Eelnõus sätestatud nn vara juurdekasvu (soetise) tasaarvestamise varasuhtega aga välditakse ühisvara varasuhte mitmeid puudusi, mis on eelkõige seotud ühise omandi tekkega kogu abielu vältel omandatud varale, sellest tulenevate piirangutega majandustegevuses ja komplitseeritud vastutuse küsimustes.

Vara iseseisev valitsemine (§ 25). Kuivõrd abikaasa vara jääb tema ainuomandisse kogu seadusjärgse abieluvararežiimi vältel, võib kumbki abikaasa põhimõtteliselt oma varaga ümber käia oma äranägemise järgi. Üldiseks reegliks on kummagi abikaasa õigus kasutada ja käsutada oma vara ilma teise abikaasa sekkumiseta; nii ei vaja abikaasad oma varaga õiguslike või faktiliste toimingute tegemisel üldjuhul teineteise nõusolekut. Seejuures tuleb siiski arvesse võtta õigusi, mis tekivad abikaasadel vastastikku seoses abielulise kooslusega.

Nende hulka kuuluvad kaasvalduse õigus ühise eluruumi tavalise sisustuse esemetele jt perekonna tarbeks määratud esemetele; samuti niisuguste esemete kasutamise ja nende kasulike omaduste tarbimise õigus, mis tuleneb paragrahvist 15 (abikaasade kohustus käituda teineteise ja perekonna huve silmas pidades). Esmajoones nende esemetega on seotud ka allpool kirjeldatavad käsutuspiirangud.

Vastastikuse kokkuleppe alusel võib üks abikaasa anda oma vara valitseda teisele abikaasale. Sel juhul ei ole tegemist abieluvaralepinguga, vaid üldistel tsiviilõiguslikel alustel põhineva esindus-, käsundi- vm lepinguga.

Piirangud vara kasutamisel. Senine perekonnaseadus sätestab ühisvara kasutamise piirangud asjade mehaanilise jaotuse alusel vallasasjadeks, registreeritavateks vallasasjadeks ning kinnisasjadeks; lahusvaraga tehtavate tehingute puhul puuduvad piirangud aga täiesti. Nii ei takista praeguse perekonnaseaduse regulatsiooni kohaselt näiteks miski võõrandamast perekonna elumaja, kui maja kuulus sellele abikaasale juba enne abiellumist, moodustades seega osa abikaasa lahusvarast.

Eelnõu kohaselt seevastu on piirangutega seotud eelkõige mõlema abikaasa (perekonna) ühiste, esmaste huvide sfääri kuuluvate varaesemetega ümberkäimine olenemata sellest, et vara kuulub ühe või teise abikaasa teineteisest sõltumatusse varakogumisse. Paragrahvi 25 lõige 2 sätestatab kaks juhtumit, millal on abikaasal lubatud teha oma vara osas käsutusi ainult teise abikaasa nõusolekul:

1) kui käsutus, võetav kohustus vm tehing puudutab perekonna ühise eluasemena kasutatavat eluruumi,

2) kui käsutuse, võetava kohustuse vm tehingu ese on perekonna tarbeks kasutatav mootorsõiduk.

Nii eluase kui ka mootorsõiduk seonduvad kõige otsesemalt terve perekonna vajadustega ja vajavad seetõttu spetsiifilist kaitset toimingute eest, mida sellise vara omanikuks olev abikaasa oleks muul juhul õigustatud varaga tegema. Muu vara kasutamine ei puuduta eelduslikult teise (vara omanikuks mitteoleva) abikaasa ning ülejäänud perekonna hüvangut niisugusel määral, mis õigustaks käsutuspiirangute kehtestamise teiselt abikaasalt nõusoleku saamise kohustuse näol.

Teise abikaasa nõusolek, selle puudumise tagajärjed. Nõusoleku andmisele kohaldatakse tsiviilõiguse üldsätteid, mis käsitlevad tahteavalduse väljendamist.

Kui teine abikaasa oma nõusolekut ei anna, on ühepoolne tehing parandamatult tühine (§ 27).

Seevastu leping (vm mitmepoolne tehing) on abikaasa nõusoleku puudumisel vaid hõljuvalt kehtetu ning seda on võimalik teise abikaasa tagantjärele antava heakskiidu abil kehtivaks muuta (§ 26). Kui ka heakskiitu ei anta, on § 25 lõike 2 punktides 1 ja 2 nimetatud tehingud lõplikult tühised.

Hõljumisaja vältel (tehingu tegemisest heakskiidu andmiseni) on ainult kolmandal isikul tehingust taganemise õigus (§ 26 lõige 4), seda aga vaid juhul, kui ta ei teadnud, et isik, kellega ta tehingu tegi, on abielus või kui tehingupartner oli talle ebatõeselt väitnud, et teise abikaasa nõusolek on antud ning kolmas isik tugines sellele väitele, hiljem aga sai teada, et nõusolek tegelikult puudus. Teise võimalusena ebamäärase olukorra lõpetamiseks võib kolmas isik teha ettepaneku teise abikaasa heakskiidu saamiseks.

Abikaasa nõusolek § 25 lõike 2 punktides 1 ja 2 nimetatud tehingu tegemiseks võidakse asendada kohtu otsusega, kui tehing vastab korrapärase majandamise põhimõtetele (näiteks

kavatseb ettevõtjast abikaasa oma tootmist või muud majandustegevust reorganiseerida) ning teine abikaasa keeldub nõusoleku andmisest mõistliku põhjendusega, samuti kui abikaasa on nõusoleku andmiseks faktiliselt takistatud. Kohtu poolt abikaasa nõusoleku asendamise eelduseks on ühtlasi tajutava majandusliku riski olemasolu, mis ei võimalda niikaua oodata, kui teisel abikaasal tekib võimalus nõusolekut anda. Sama kehtib ka tehingu tagantjärele heakskiitmise kohta. Kohus peab nõusoleku asendamise otsustamisel võtma arvesse ka selle abikaasa huve, kelle nõusolek oleks üldjuhul tehingu tegemiseks vajalik.

Paragrahv 28 sätestab nõusoleku või heakskiidu andmisest keeldunud abikaasa huvide paremaks kaitseks ka tema enda õiguse pöörduda käsutuse objektiks olnud vara tagasisaamiseks kohtusse või võtta tarvitusele muud õiguskaitseabinõud (nn revokatoorhagi). See säte on vajalik niivõrd, kuivõrd tagasinõutav vara ei kuulu abikaasale, kes tagasisaamisest huvitatud on; ise tehingus osalemata puuduks tal õigus esitada tehingu kehtetusest tulenevaid nõudeid.

Käsutused teise abikaasa vara hulka kuuluvate esemete suhtes (ilma vara omanikust abikaasa volitusega) ei oma õiguslikku jõudu juba üldistest võla- ja asjaõiguslikest põhimõtetest tulenevalt (käsutusõiguse puudumine).

Abikaasadevahelised tehingud. Eelnõus seadusjärgse abieluvararežiimina sätestatud nn soetise tasaarvestamise varasuhte puhul koheldakse abikaasasid vararežiimi kestel nendevahelisi varalisi suhteid puudutavas mõttes sisuliselt kui teineteisega mitte abielus olevaid isikuid (arvestades siiski eelloetletud käsutuspäringuid jm varalisi kohustusi perekonna suhtes). See tähendab, et nad võivad teha omavahel tehinguid sarnaselt kõigi teiste õiguskäibes osalejatega, olemata seejuures seotud mingite täiendavate nõudmistega lisaks nendele, mis üldiselt võlaõigusest tulenevad. Seega ei ole abikaasadevahelise tehingu näol, millega üks abikaasast võõrandab teisele mingi osa oma varast, tegu mitte abieluvaralepinguga, vaid hariliku müügi-, kinke- või muu käsutustehinguga.

Erinevalt senises perekonnaseaduses sätestatud varaühisuse režiimist toimub seega eelnõus sätestatud seadusjärgse varasuhte puhul abikaasadevaheliste tehingute korral reaalne vara üleminek ühest varakogumist teise; abikaasadevahelised tehingud saavad selge tähenduse ka kolmandate isikute jaoks, sh maksuõiguse seisukohalt.

Arvestusmeetodika. Eelnõus sätestatud seadusjärgse abieluvararežiimi puhul eksisteerib kaks varakogumit, milleks on mehe vara ja naise vara. Alates varasuhte jõustumisest juurde omandatud vara muutub samuti osaks vastava abikaasa varast ja jääb selleks senikaua, kui see vara ära tarvitatakse või see muul viisil abikaasa vara hulgast vastutasuta väljub. Seega tuleb kummagi abikaasa varaline seis ka eraldi kindlaks teha.

Eelnõus on seadusjärgse abieluvararežiimi puhul võetud kasutusele järgmised vara arvestamise aluseid tähistavad mõisted: **koguvara, põhivara ja soetisvara.**

Sellest, missugust osa abikaasa varast loetakse tema põhivaraks ja missugust osa soetisvaraks, sõltuvad otsustaval määral seadusjärgse varasuhte praktilised mõjud. Põhivara ja soetisvara on teineteisega pöördvõrdelises seoses, moodustades kokku abikaasa koguvara. Mida suurem on abikaasa soetisvara, seda suurem on teisele abikaasale kuuluv tasaarvestamiskoost. Keskseks kriteeriumiks abikaasal olemasolevate ja varasuhte kestel omandatavate varaliste õiguste lahterdamisel olema abikaasade varaliste huvide tasakaalustamine: abieluvararežiim peaks võimaldama võimalikult adekvaatselt võtta arvesse

seda, kuivõrd on soetise tasaarvestamiseks õigustatud abikaasa aidanud abielu kestel otse või kaudselt kaasa teise abikaasa vara suurenemisele ehk siis soetisvara tekkimisele.

(1) Koguvara (§ 33). Koguvara on abikaasa kogu vara rahaliselt väljendatud suurus seadusjärgse varasuhte lõppemisel, millest on maha arvestatud abikaasa kõik kohustused selle aja seisuga. Kohustused arvatakse koguvarest maha ka selles ulatuses, mis ületab olemasoleva vara suurust, millest tulenevalt koguvara võib kujuneda arvestuslikult negatiivseks suuruseks.

(2) Põhivara (§ 34) tähistab abikaasale kuuluvate varaliste õiguste põhikogumit, hõlmates järgmisi komponente:

1) abikaasale seadusjärgse varasuhte jõustumise hetkel kuulunud vara;

2) abikaasa poolt seadusjärgse varasuhte kestel pärimise teel või kinkena omandatud vara;

3) vara, mille abikaasa omandab eelnevate punktide kohaselt põhivara hulka kuuluvate varaliste õiguste alusel, samuti hüvitisena põhivara hulka kuuluva eseme võõrandamise, hävimise, rikkumise või äravõtmise eest.

Põhivara arvestamisel võetakse arvesse ka vara passivat, st negatiivset tulemit, mis kujuneb pärast kõigi põhivaral lasuvate (põhivara aktivat ületavate) kohustuste mahaarvamist.

Nt kui abikaasal on seadusjärgse varasuhte jõustumisel kohustusi (võlgu) 20 000 krooni ulatuses, vararežiimi lõppemisel on tema vara koguväärtuseks aga 10 000 krooni, siis soetiseks kujuneb 30 000 krooni.

Sellega tagatakse tasaarvestamisõiguslikule abikaasale kohane hüvitis (nõudeõigus) ka juhuks, kui suurema soetise saanud abikaasa vara juurdekasv põhines eelkõige võlgade/kohustuste kustutamisel.

Põhivara arvel omandatud vara lisandumine põhivarale. 1995. a perekonnaseaduse üks enim vaidlusi põhjustanud mõjusid on seotud reeglina, mille kohaselt lahusvara arvel omandatud vara loetakse automaatselt ühisvaraks, kui omandamine on toimunud abielu kestel. Niisugune lahendus eirab aga asjaolu, et lahusvara hulka kuulunud väärtuse (nt aktsiad) lihtne vahetumine mingi teise varalise väärtuse vastu (aktsiate turuväärtusele vastav rahasumma) kujutab endast omandamist ainult puhtasjaõiguslikus, mitte aga majanduslikus mõttes.

Vara ongi eeskätt majandustermin, mis rahaliselt hinnatavate õiguste ja kohustuste abstraktse kogumina ei saa reeglina olla tsiviilõiguslike tehingute objektiks. Tähtsust omab enamasti vaid vara rahas väljendatav koguväärtus, mida asjaõiguslikud muutused (ühe varalise õiguse vahetumine teist liiki varalise õiguse vastu) iseenesest ei puuduta. Seetõttu ei saa põhjendatuks lugeda abikaasa lahusvara arvel omandatud varaliste väärtuste arvestamist abikaasade ühiste varaliste õiguste sfääri. Samuti ei vasta see ühiskonna õiglustunnetusele, nagu näitavad ka arvukad kohtuvaidlused.

Kuigi eelnõuga ettenähtav seadusjärgne varasuhe ei opereeri enam ühis- ja lahusvara mõistetega, on ka siin põhi- ja soetisvara puhul tegemist erinevate arvestuslike varakogumitega, kus samuti nagu senises abieluvaraõiguses sõltub abikaasade vastastikuste nõuete suurus sellest, kumma hulka konkreetne varaline väärtus arvestatakse.

Eelnõu § 34 lõike 1 punktiga 3 sätestatakse põhimõte, et abikaasa põhivara hulka ei arvata mitte ainult varasuhte tekkimise ajal olemas olnud esemeid, vaid ka nende esemete alusel saadavad varalised hüved. Säte hõlmab esmajoones mitmesuguseid sooritusi, mida lõike 1 punktide 1 ja 2 alusel abikaasa põhivara hulka kuuluva asja või õiguse omajal

(abikaasal) on õigus saada kolmandatelt isikutelt tulenevalt omandist, muudest asjaõiguslikest ning samuti võlaõiguslikest suhetest.

Nende hulka kuuluvad näiteks asja võõrandamisel saadud müügihind või muu tasu, põhivara hulka kuulunud rahasumma eest omandatud vara, kindlustushüvis, sundvõõrandamise tasu, õigusvastase kahju tekitamise tõttu saadav hüvitis, kui kahjustati abikaasa põhivara hulka kuuluvat eset jne. Samuti jääb põhivara hulka selle vara väärtuse kasv (nt aktsiate kursi tõus).

Üldreeglina loetakse põhivara hulka ka põhivara esemetelt saadav kasu. Asjast saadav kasu (asja vili) on defineeritud asjaõiguseaduse §-s 23 (vt ka TsÜSi § 62). See hõlmab nii asja loodus- kui ka õigusvilju – tasu eseme kolmanda isiku kasutusse andmise eest (üüri- ja renditasud, litsentsitasud jm), dividende, intresse, viiviseid jne.

Kasu arvestamine põhivara hulka on eelnõu kohaselt siiski seotud eranditega (§ 34 lg 2). Nimelt ei arvestata abikaasa põhivara hulka nende kulutuste väärtust, mis kumbki abikaasa on seadusjärgse varasuhte kestel töö või varaliste soorituste näol teinud varalt kasu saamiseks – sealhulgas varale tehtud vajalikud ning kasulikud kulutused. Niisuguste kulutuste väärtus tuleb arvestada selle abikaasa soetisvara hulka, kelle põhivara esemetega seoses kulutused tehti. Toodud erandiga on garanteeritud valitud seadusjärgse abieluvararežiimi algpõhimõtte, mille eesmärgiks on kindlustada kummalegi abikaasale võrdväärne osa abielu jooksul soetatust ning arvestada abikaasade jõupingutusi, mis nad on teinud teineteise ja perekonna huvides.

Näiteks: kui abikaasa põhivara hulka kuulub põllumajanduslik kinnisasi ning mõlemad abikaasad töötavad kaasa kinnisasjalt saaduste saamiseks, kuulub nende ühiste huvide sfääri arvestuslikult nende kummagi töjõukulu, samuti väetiste ja hooldustööde väärtus ning lõpuks saagi koristamise kulud. Nimetatud kulud tuleks arvestada kinnisasja omanikust abikaasa soetisvara hulka, millest teisel abikaasal on õigus poolele.

Põhivara hulka loetakse § 34 lõike 1 punkti 4 kohaselt ka abikaasale riikliku ja kohustusliku pensionikindlustuse alusel kuuluvad õigused, samuti tervisekahjustuse ja kehavigastuse tekitamisest tulenevad õigused. Nn pensioniootused kujutavad endast rahaliselt hinnatavaid nõudeõigusi, mida ei ole ka abieluvaraõiguses võimalik tähelepanuta jätta. Eelnõus valitud lahenduse kohaselt jäävad põhivara hulgast välja vabatahtliku kogumispensioni (nn III samba) õigused, mille väärtus tuleb üldpõhimõtte kohaselt lugeda abikaasa soetisvara hulka. Eelnõu toob selguse ka hüvitisnõuete osas, mis kuuluvad abikaasale tema tervise kahjustamisest tulenevalt (§ 35 lõike 1 punkti 4 kohaselt kuuluvad need nõudeõigused abikaasa põhivara hulka).

Lisaks kehtestatakse §-s 35 reeglid selle kohta, missugused kohustused kuuluvad põhivarast mahaarvestamisele (abikaasa poolt õigusvastasest kahju tekitamisest tulenevad kohustused, samuti summa, mille võrra abikaasa on oma vara tahtlikult vähendanud). Need mahaarvamised põhinevad kaalutlusel, et põhivara vähendamine suurendab soetisvara ning sellest tulenevalt suureneb omakorda teise abikaasa nõudeõigus. Seega on § 35 eesmärk välistada abikaasapoolsed kuritarvitused ja vara varjamine eesmärgiga vähendada teisele abikaasale seaduse alusel kuuluvat nõuet.

Seega kõrvaldab eelnõu kehtiva abieluvaraõiguse ühe enim arusaamatust tekitanud sätte (lahusvara arvel omandatud vara muutumine ühisvaraks), mis praktikas tähendas sageli seda, et abikaasadel puudus pikaajaliste abieluliste suhete puhul üldse märkimisväärne lahusvara – see oli kas abielu jooksul ära tarvitatud või muu vara vastu välja vahetatud.

Kokkuvõtteks moodustab abikaasa põhivara teatava tuumiku, mille maht jääb üldjoontes kogu varasuhte vältel kas samaks või kasvab (välistatud ei ole siiski ka vähenemine) – vara majandamine sõltub omanikust abikaasa äranägemisest.

(3) Soetisvara (§ 32). Soetisvara näol on tegemist puhtalt arvestusliku suurusega, mis abikaasade varalistes suhetes iseseisvat varakogumit ei moodusta. Soetise suuruseks on varaline väärtus, mis saadakse abikaasa põhivara väärtuse lahutamisel tema koguvara väärtusest.

Kuna abikaasa põhivara koosseis on seadusega ammendavalt määratletud, võib soetist defineerida ka negatiivselt – varalise väärtusena, mis ei ole abikaasa põhivara. Tuleb veel kord rõhutada, et soetisvaraks ei saa lihtsustatuna lugeda mitte igasugust abielu (*resp.* seadusjärgse varasuhte) kestel omandatud vara, vaid ainult niisugust vara, mida ei arvestata abikaasa põhivara hulka.

Seejuures eeldatakse vara kuulumist soetisvara hulka, st kui mingi varalise väärtuse kuulumine abikaasa põhivara hulka ei ole tõendatud, loetakse see väärtus soetisvaraks (§ 34 lg 3). Erinevalt koguvarest ei või soetisvara ennast lugeda negatiivseks suuruseks – kui koguvara osutub väiksemaks kui põhivara, loetakse soetisvara võrdseks nulliga (§ 32). See on vajalik abikaasade varaliste positsioonide õiglasemaks tasakaalustamiseks. Niisugune lahendus hoiab ära olukorra, kus reaalse suurema juurdekasvu saanud abikaasa peaks oma soetisvara arvel kompenseerima teise abikaasa võetud võlakohustused ja muud puudujäägid.

Eespool kirjeldatud põhireeglite kõrval jääb lubatuks ka varaesemete režiimi ning soetis- ja põhivara arvestamismetoodika teistsugune määratlemine abieluvaralepingu alusel. Nii võivad abikaasad abieluvaralepingus ette näha, et varasoetuse režiimi kestel omandatud kindlat liiki esemed (nt väärtpaberid), täpsemalt nende rahaline väärtus, kuuluvad abikaasa põhivara hulka (§ 34 lg 4).

Oluline on märkida, et kirjeldatud varakogumitel on esmajoones arvestuslik tähendus. Soetisvara ei saa vaadelda kui seadusjärgse varasuhte kestel omandatud konkreetsete esemete hulka (kogumit), vaid kui nende esemete ja õiguste väärtuse väljendit. Abikaasade võimalikud vastastikused nõudeõigused kujunevad välja puhtalt vara rahas väljendatava väärtuse pinnal.

Vara väärtuse arvestamine. Vara väärtuse kindlakstegemise määravaks ajahetkeks on varasuhte lõppemise aeg, abielu lahutamise puhul lähtutakse abielu lahutamise avalduse (hagi) menetlussevõtmise ajast. Teistsugused ajalised kriteeriumid võrreldes alus- ja koguvara koosseisu kindlakstegemise ajaga on ette nähtud vara väärtuse kindlaksmääramiseks: sel puhul võetakse aluseks väärtus viimase hetke seisuga, mil see vara oli veel seadusjärgse varasuhtega hõlmatud. Probleeme ei tekita selle vara hindamine, mis on varasuhte lõppemise hetkel veel alles, st on endiselt ühe abikaasa omandis – niisuguse vara puhul lähtutakse eseme väärtusest varasuhte lõppemise seisuga. Uudseks tuleb eelnõus sätestatud seadusjärgse varasuhte puhul lugeda põhimõtet, et abikaasade vara kindlakstegemisel võetakse arvesse ka nende esemete väärtust, mis on varasuhte lõppemise hetkeks kas võõrandatud, ära tarvitatud, hävinud või muul viisil abikaasa vara hulgast välja läinud. Niisuguste varaesemete puhul on määravaks väärtus, mis oli puudutatud varal abikaasa omandist väljumise hetkel. Siinkohal ei saa jätta tähelepanuta vastutasu eest tehtud käsutusi – tasuna saadu muutub ise osaks sellest varakogumist, mille hulka kuuluvat eset käsutus puudutas. Vara väärtuse kindlaksmääramisel tuleb siiski arvestada vara tema tegelikus väärtuses (ka nt juhul, kui ese võõrandati tasuta või harilikust väärtusest väiksema vastutasu eest) ning realselt vastutasuna saadu leiab oma väljenduse abikaasa koguvara seisus, mis näitab vara suurenemist või vähenemist.

Tasaarvestamispõhine (§ 38). Kui ühe abikaasa soetisvara ületab teise abikaasa soetisvara, tekib väiksema soetise saanud abikaasal nõudeõigus poolele summale sellest, mille

võrra teise abikaasa soetisvara ületas tema enese soetise. Tasaarvestamisnõude eesmärk on luua olukord, kus kummagi abikaasa vara oleks abielu (*resp.* seadusjärgse abieluvarasuhte) vältel suurenenud võrdses ulatuses. Varalise kompensatsioonimehhanismi käivitumise eelduseks on, et ühe abikaasa vara seadusjärgse varasuhte kestel suurenes, teise vara ei suurenenud või suurenes väiksemal määral. Kui mõlema abikaasa vara kasvas võrdväärselt, on tasaarvestamise tulemuseks null ja kummalgi ei teki teise suhtes nõudeõigust.

Tasaarvestamisnõude näol on tegemist võlaõigusliku rahalise kohustusega. See ei anna nõudeõigust konkreetsete varaesemete omandi ülekandmiseks või vara füüsiliseks jagamiseks, tasaarvestamisele kuulub ainult soetisvara rahas väljendatud väärtus.

Kõik varaesemed saavad olla kas mehe või naise ainuomandis, samuti erinevatel õiguslikel alustel kas nende kaasomandis (eseme kaasomandisse omandamine, ühine pärimine jne) või ka ühisomandis (seltsinguleping). Kõiki mainitud juhtumeid reguleerivad eriseadused (eelkõige asjaõigusseadus), millega nähakse ette ka ühises omandis oleva vara jagamise kord.

Tasaarvestamisnõude kindlakstegemise eesmärgil on abikaasad § 39 alusel kohustatud teineteisele oma koguvara seisuga kohta kirjalikult aru andma. Põhivara koosseisu tõendamine on seejuures kummagi abikaasa enda asi (kui abikaasa ei esita tõendeid selle kohta, et varaline väärtus kuulub tema põhivara hulka, loetakse see varaese § 34 lõike 3 kohaselt kuuluvaks tema soetisvara hulka, selle võrra suureneb ka teise abikaasa tasaarvestamisnõue).

Tasaarvestamisnõude täitmine, nõude piiramine, modifikatsioonid. Tasaarvestamisnõue tekib ja muutub sissenõutavaks varasuhte lõppemisega (abielu lahutamisel, abieluvaralepingu sõlmimisel või ennetähtaegse tasaarvestamisega).

Paragrahvi 38 lõige 1 sätestab tasaarvestamisnõude suurusena poole summast, mille võrra ühe abikaasa vara juurdekasv (soetis) ületab teise abikaasa vara juurdekasvu. Soetise ülejäägi jagamist pooles ulatuses tuleb pidada abikaasade eluühisuse iseloomu silmas pidades parimaks lahenduseks, kuna osade kindlaksmääramisel pole võimalik tugineda mingitele ühtsetele, mõlema poole huve arvestavatele kriteeriumidele. Siiski võib soetise ülejäägi jagamine pooles ulatuses üksikjuhtudel viia ühiskonna õiglustundega äärmises vastuolus olevate tulemusteni.

Niisuguste juhtumite lahendamiseks õiglasel teel annab võimaluse § 41 lõige 1. Sätte kohaldamine tuleb kõne alla eelkõige juhtudel, kus üks abikaasa ei ole juba pikemat aega süüliselt täitnud abielulise kooselu ja perekonna ülalpidamisega seotud kohustusi ning on sellega seoses ise põhjastanud temal väiksema soetise tekkimise või on muul viisil süüliselt kaasa aidanud varalise olukorra kujunemisele teise abikaasa kahjuks, samuti teise abikaasa suhtes toimepandud süütegude või moraalse väärkäitumise korral. Samuti näeb § 41 lõige 1 makseraskuste puhuks ette tasaarvestamisnõude täitmise ajatamise võimaluse.

Tasaarvestamisnõue tuleb reeglina täita rahas. Erandina annab eelnõu § 41 lõige 2 nõude esitamiseks õigustatud abikaasale võimaluse taotleda, et kohustatud pool kannab teatud esemed oma varast nõude täitmise eesmärgil ja nõude arvel talle üle. Seejuures tuleb üleantavate esemete väärtus arvestada nõudest maha ning puudujääv osa kuulub endiselt täitmisele rahas. Konkreetse eseme omandi ülekandmise taotlemisel ei ole oluline, kas see ese omandati seadusjärgse varasuhte kestel või enne selle jõustumist – tegemist võib olla ka kohustatud abikaasa põhivara hulka kuuluva esemega. Eseme üleandmise (ehk täitmise asendamise) taotluse läbivaatamisel peab kohus arvesse võtma mõlema abikaasa huve.

Eelnõu § 38 lõige 2 piirab tasaarvestamisnõude suurust lähtuvalt kohustatud poole tegelikust varalisest seisust nõude tekkimise seisuga. Tasaarvestamisnõue ei saa valitud lahenduse kohaselt ületada kohustatud abikaasa vara aktivat ehk seda summat, mis jääb kohustatud poolele pärast kõigi kohustuste mahaarvamist. Sellega välistatakse abikaasa

kohustamine soetise kompenseerimiseks teisele abikaasale selles ulatuses, millele tema enda varas reaalne väljund (kate) puudub (seotud esmajoones juhtumitega, kus abikaasa soetisvara arvestuslik väärtus tuleneb nt varasemate võlakohustuste täitmisest, mitte aga reaalsest juurdekasvust).

Seadusjärgse varasuhte lõppemine. Abikaasade seadusjärgse varasuhte lõppemise alused on ette nähtud eelnõu §-s 29. Erinevalt kehtivast perekonnaseadusest antakse abikaasale eelnõuga õigus nõuda seadusjärgse varasuhte lõpetamist, kui teine abikaasa käitub abielulisest suhtest tulenevaid varalisi kohustusi rikkudes (§ 30).

Abieluvaralepingud

Senine perekonnaseadus lõi võrreldes varem kehtinud Eesti NSV abielu- ja perekonnakoodeksiga sisuliselt piiramatud võimalused reguleerida abieluvaralepingutega abikaasadevahelisi varalisi suhteid privaatautonomia alusel. Perekonnaseaduse I osa 3. peatüki 2. jagu (Abieluvaralepingud) jääb aga abieluvaralepingute problemaatika reguleerimisel äärmiselt üldsõnaliseks, seda isegi abieluvaralepingu võimaliku sisu määratlemisel. See on kaasa toonud ka ühe abikaasa või perekonna huve mitteamestavate, tasakaalustamata kokkulepete sõlmimist (nt kokkuleppeliselt perekonnaseaduse § 20 lõike 2 kohaldamise välistamist nimetatud sätte imperatiivsusest hoolimata), praktikas esineb ka abieluvaralepinguid, mille sisu ei vasta kaugeltki abieluvaralepingu mõttele (nt laste kasvatamise küsimuste reguleerimine).

Eelnõuga on peetud vajalikuks abieluvaralepingu mõistet ja võimalikku sisu märkimisväärselt täpsustada ning tasakaalustamata olukordade vähendamiseks kehtestada nn *numerus clausus*'e süsteem abieluvararežiimidele. Eelnõus nähakse ette kaks alternatiivset terviklikku abieluvarasüsteemi, millest üks on sätestatud seadusjärgse varasuhtena, teiseks alternatiiviks on varaühisus. Kolmandaks ning ühtlasi subsidiaarseks varasüsteemiks on varalahusus, mille puhul abikaasade ühised varalised õigused teineteisele kuuluva vara osas on minimaalsed. *Numerus clausus*'e süsteem aitab paremini säilitada tasakaalu abikaasadevahelistes varalistes suhetes ning luua rohkem selgust ka kolmandate isikute (nt võlausaldajate) jaoks. Nii laialdane lepinguvabadus, nagu tulenes senisest perekonnaseadusest, ei ole kõnealuses valdkonnas õigustatud.

Abieluvaralepingu mõiste ja sisu. Kooskõlas rahvusvaheliselt omaksvõetud käsitlusega loetakse eelnõu tähenduses abieluvaralepinguks igasugune abikaasadevaheline kokkulepe, mis täiel määral või teatud kindlaksmääratud osas muudab abikaasadevahelistes varalistes suhetes kehtivat varasemat režiimi. See puudutab nii juhtumeid, kus seadusjärgne varasuhte asendatakse mõne teise seaduses sätestatud valikrežiimiga, kui ka üksikute vara hulka kuuluvate esemete ja õiguste õigusliku režiimi kokkuleppelisel muutmisel (nt juhul, kui mingi konkreetne ese deklareeritakse abieluvaralepinguga ühe abikaasa lahusvaraks või tema põhivara hulka kuuluvaks). Toodud määratluse alusel on senisest selgemini võimalik määratleda abikaasade omavaheliste varaliste kokkulepete laadi ja tagajärgi, seda ka kolmandate isikute seisukohalt.

Abieluvaralepinguga on võimalik reguleerida abikaasadele kuuluva vara asjaõiguslikku režiimi, st määrata kindlaks, missugune vara kuulub abikaasa põhivara või soetisvara hulka (varaühisuse korral ka selles, kas konkreetne ese kuulub abikaasade ühisvara või ühe abikaasa lahusvara hulka); samuti leppida kokku käsutuspiirangutes (neid seaduses sätestatuga võrreldes kas laiendada või kitsendada) ning täpsustada vastastikuseid varaga seotud nõudeid teatud varasuhte lõppemisel. Seega jäävad abieluvaralepingu reguleerimisalast välja need

abielusuhetega seotud varalised kohustused, mis ei ole seotud vara valdamise, kasutamise ja käsutamisega (st omandisuhetega). Niisugused kokkulepped ei oma tähtsust kolmandate isikute seisukohalt ning alluvad üldistele võlaõiguse sätetele, mistõttu nende sõlmimine ei ole üldjuhul seotud notariaalse vormiga ega ka abieluvararegistrisse kandmise eeldusega, kui seda ei ole eraldi ette nähtud (nt ülalpidamislepingute kohta eelnõu § 78, soetise tasaarvestamist puudutavate kokkulepete puhul § 38 lg 3).

Abieluvaralepingut ei kujuta endast ka ühe abikaasa lahus- või põhivara hulka kuuluvate varaesemete üleandmine teise abikaasa valitsemise alla, ilma et sellega muutuksid omandisuhted. Vara või selle osade valitsemise üleandmine ühele abikaasast on lubatav kõigi eelnõus sätestatud varasuhete puhul. Kuivõrd varaesemete valitsemise üleandmise puhul puudub kolmandate isikute jaoks igasugune tähendus (vara üleandmine teise abikaasa valitsemise alla on puhtfaktiline, sellega ei kaasne omandi üleminekut vara valitseva abikaasa lahusvara või põhivara hulka; vara valitsev abikaasa on õigustatud varaga tegema tehinguid samasuguses ulatuses nagu vara omanikuks olev abikaasa), toimub vara valitsemise üleandmine vormivabalt.

Abieluvaraleping võib olla üldine (abieluvaralepinguga lepitakse kokku teatava perekonnaseaduses sätestatud abieluvarasuhte tervikuna rakendamises abikaasadevahelistele varalistele suhetele) või spetsiaalne (abieluvaralepinguga nähakse ette konkreetsed muudatused juba abikaasade vahel kehtivas või kehtestatavas varasuhtes, st kõrvalekalded dispositiivsetest sätetest). Spetsiaalse abieluvaralepingu esemeks võib olla näiteks: käsutuspiirangute (eelnõu § 25 lg 2) kohaldamise välistamine; konkreetsete varaesemete ühe abikaasa soetisvaraks või ka põhivaraks (ka abikaasade kaasomandiks või ühisomandiks) arvamine (§ 34 lg 4); ühisvara valitsemise õiguse loovutamine ühele abikaasale; samuti võidakse juba ette näha nõusolekud teatud liiki tehingute tegemiseks (§ 53 lg 2). Ka võib abieluvaralepinguga määrata kindlaks soetisvara jagamise seaduses sätestatust (50% + 50%) erineva määra, konkretiseerida juba abielu alguses või suvalisel ajal seadusjärgse abieluvarasuhte kestel kummagi abikaasa põhivara suuruse, varasuhte lõppemisel ka koguvara suuruse; leppida kokku tasandamisnõude täitmise viisis ning abikaasade omavahelise sisevastutuse küsimustes erinevalt seaduses sätestatust.

Abieluvaralepingu sisuks võib olla ka puhtalt negatiivne määrang, millega kõrvaldatakse abikaasade vahel kehtiv varasuhe (välistatakse seadusjärgne varasuhe või ühisvara vahekord). Niisugustel juhtudel jõustub seadusest tulenevalt varalahususe varasuhe (§ 46 lg 2), kui abieluvaralepingust (sõnaselgelt või tõlgendamise põhjal) ei nähtu teistsugust varaliste suhete korraldust.

Kehtivus kolmandate isikute suhtes. Abieluvaralepingu kehtivust kolmandate isikute suhtes käsitleb eelnõu § 44. Abikaasade varaliste suhete korraldus ei oma tähtsust mitte ainult nende omavahelistes suhetes. Paljuski määrab abikaasade varasuhe ära vara käsutamise õiguse ulatuse ning vastutuse kohustuste eest, puudutades seega otse kolmandate isikute õiguslikku seisundit. Abieluvararegister ongi mõeldud selleks, et võimaldada kolmandatel isikutel saada teavet selle kohta, milline varasuhe abikaasade varalisi suhteid reguleerib.

Sõlmitud abieluvaralepingu kohta abieluvararegistrisse kande tegemine ei ole lepingu enda kehtivuse seisukohalt kohustuslik (leping jõustub alates selle notariaalsest tõestamisest, mitte kande tegemisest abieluvararegistrisse). Kanded abieluvararegistrisse tehakse ainult ühe või mõlema abikaasa avalduse alusel.

Abieluvararegistri kande mõju ei ole nii ulatuslik kui kinnistusraamatu kandel. Abieluvararegistri kannete puhul ei kehti iseenesest nende õigsuse eelduse põhimõtet; tugineda võib vaid õiguspäraselt sissekantud õigusliku olukorra edasikestmisele või registri negatiivsele publitsiteedile. Kui abieluvararegistris kannet ei ole või puudub kanne

muudatuste kohta, võib kolmas isik tugineda senise varasuhte jätkumisele, välja arvatud, kui ta teadis, et asjaolud on muutunud. Kolmanda isiku heausksust ei välista hooletus (NB! Siin on tegemist erinevusega kehtivast abieluvararegistri seadusest).

Kehtiva abieluvararegistri seaduse § 7 lõige 2 sätestab praegu täpselt sama, mida eelnõu § 44, kuid põhjendatuks tuleb pidada niisuguse materiaalõigusliku küsimuse nagu kolmandate isikute seisundi reguleerimist perekonnaseaduses endas. Selles osas on tegemist lihtsalt juba kehtiva sätte ületoomisega abieluvararegistri seadusest perekonnaseadusesse.

Varalahusus

Varalahusus tekib abikaasade vahel kas abieluvaralepingu alusel, millega (a) otseselt määratakse uueks abieluvararežiimiks varalahusus või (b) lõpetatakse senine varasuhe ilma kindlat uut korda selgelt määratlemata, või ühe abikaasa nõudel tehtud kohtuotsuse alusel.

Varalahususe puhul on abikaasad teineteisest varalises suhtes täiesti sõltumatud, neil ei ole seadusest tulenevaid ühiseid õigusi varaesemete osas, samuti puudub vajadus teise abikaasa nõusoleku järele kummagi abikaasa varaga tehingute tegemise korral. Seega käsitletakse abikaasasid varaliste suhete seisukohalt nagu teineteisega mitte abielus olevaid isikuid.

Siiski jäävad abielu olemusest tulenevalt ka varalahususe korral kehtima I osa 4. peatüki sätted, mis näevad ette mõlemapoolse kohustuse tagada teineteise ja kogu perekonna igapäevaste vajaduste katmine ning tegutseda ka oma varaliste toimingute puhul hea usu põhimõtte kohaselt ning abielulise kooselu huvisid arvestades.

Varalahususe puhul ei ole välistatud ühiste õiguste tekkimine konkreetsetele varaesemetele abikaasadevahelise kokkuleppe alusel, näiteks kaasomandina, kus kummagi abikaasa osa on määratletud mõttelise osana. Kui abikaasad soovivad abielu jätkudes varalahususe lõpetada, peavad nad sõlmima abieluvaralepingu, millega valivad oma varaliste suhete edasiseks korraldamiseks kas seadusjärgse (soetise tasaarvestamise) või varaühisuse režiimi.

Varaühisus (§ 48 ja järgnevad paragrahvid)

Eelnõus sätestatud kokkuleppeline varaühisus kujutab endast klassikalist abieluvarasuhet. See varasuhe saab abikaasade vahel tekkida üksnes abieluvaralepingu alusel.

Erinevalt 1995. aasta perekonnaseadusest muutub eelnõus sätestatud varaühisuse süsteemi jõustumisega abikaasade ühisvaraks abikaasade kogu vara – sealhulgas nii vara, mida nad omasid enne abielu sõlmimist, kui ka abielu vältel omandatud vara.

Eelnõu § 48 näeb ette ühisvara ühtsuse põhimõtte, mille kohaselt abikaasade osad ühisvaras ei ole kindlaks määratud ning kumbki abikaasadest ei saa sellele vastavalt ka oma osa ühisvaras või üksikuid ühisvarasse kuuluvaid esemeid käsutada. Nimetatud sättest tuleneb üheselt ka keeld nõuda ühisvara varasuhte kestel ühisvara täielikku või osalist jagamist, mis oleks vastuolus kõnealuse abieluvarasuhte olemusega. Kui abikaasad soovivad ühisvara režiimist loobuda või seda piirata, tuleb neil sõlmida abieluvaraleping, millega varaühisus kas lõpetatakse ja minnakse üle seadusjärgsele abieluvarasuhtele või varalahususele; või lepitakse abieluvaralepingus kokku, et teatud (ka teatud liiki) varaesemed kuuluvad ühe abikaasa lahusvara hulka. Kuivõrd varaühisus tekib ainult abieluvaralepinguga, on lahusvara kindlaksmääramise võimalus olemas samal ajal varaühisuse kokkuleppe sõlmimisega, ilma et selleks tuleks võtta ette eraldi käik notari juurde.

Lahusvara. Võimaluse eranditeks abikaasade ühisvara kõikehõlmavusest annab § 50, mille kohaselt ei loeta ühisvara hulka kummagi abikaasa lahusvara. Lahusvara hulka kuuluvad esmalt varaesemed, mis on abikaasa isikuga lahutamatult seotud ja mis üldjuhul ei ole tehinguga üleantavad, nt õigused ja nõuded, mida ei saa nende olemusest tulenevalt loovutada ega tsiviiltäitemenetluses arestida, osalus täisühingus, seltsinglaste vastastikused nõuded, isiklikud servituudid (kasutusvaldus, isiklik kasutusõigus), autoriõigus, valurahanoõue jne. Niisuguseid varaesemeid ei saa ka abieluvaralepinguga lugeda ühisvara hulka kuuluvaks (§ 50 lg 2 p 1). Teiseks võib lahusvara tekkida vastava eraõigusliku määrangu (kas abieluvaralepingu või kinke, testamendi, pärimislepingu või ka muu tasuta käsutuse) alusel ning mitte seadusest tulenevalt (§ 50 lg 2 p 2). Täiendav erinevus võrreldes 1995. aasta perekonnaseadusega seisneb selles, et kui perekonnaseaduse § 15 kohaselt kuulus abikaasa poolt abielu jooksul kinke või pärimise teel omandatud vara automaatselt selle abikaasa lahusvara hulka, siis eelnõu § 50 lõike 2 punkti 2 kohaselt muutub niisugusel teel saadud vara ühisvara osaks, kui käsutuse teinud isik (pärandaja või kinkija, ka muu tasuta käsutuse tegija) ei ole oma tahteavalduses määranud, et vara peab jääma selle abikaasa lahusvaraks.

Juba seadusjärgse varasuhte puhul toodud põhjendustel loetakse lahusvaraks ka lahusvara arvel omandatud vara (§ 50 lg 2 p 3).

Paragrahvi 50 lõige 3 võimaldab abikaasadel määrata varaühisuse seadmisel kindlaks konkreetsed või teatud tüüpi varaesemed, mis vastastikusel kokkuleppel jäävad ühe abikaasa ainuomandisse ehk tema lahusvara hulka. Samal viisil on võimalik määratleda ka tulevikus omandatava vara õiguslikku staatust. Nii on varaühisuse seadmise abieluvaralepingus võimalik kokku leppida, et lahusvaraks jääb kogu kummalegi abikaasale enne varaühisuse tekkimist kuulunud vara (sisuliselt oleks tulemuseks selline abieluvarasüsteem, mis kehtib 1995. a perekonnaseaduse alusel seadusjärgse vararežiimina). Samuti on näiteks võimalik kokku leppida, et varaühisus ei hõlma kinnisajaõigusi või muid kindlat liiki varalisi õigusi.

Ühisvara valitsemine (§ 51 jj). Varaühisuse puhul kehtib põhimõte, et abikaasad teostavad ühisvaraga seotud õigusi ja kohustusi ühiselt. See tähendab, et abikaasadel on ühine õigus ühisvara vallata, kasutada ja käsutada, kusjuures kõiki vara valitsemise toiminguid ei saa reeglina teha üks abikaasa ainuisikuliselt – tehingutes peavad osalema mõlemad abikaasad või peab tehingu sõlmimiseks ühe abikaasa poolt olema ka teise abikaasa nõusolek (§ 51 lõige 1). Ühisvaraga tehtud tehingutest tekib abikaasade solidaarkohustus (§ 53 lõige 5).

Paragrahvi § 51 lõige 2 annab abikaasadele võimaluse leppida abieluvaralepingus kokku, et ühisvara valitsemise õigus kuulub ühele abikaasast. Niisugusel juhul ei vaja vara valitsev abikaasa varaga toimingute tegemiseks üldjuhul teise abikaasa kaastegevust ega nõusolekut, samuti ei teki niisugustel juhtudel abikaasade solidaarkohustust. Paragrahvi 54 lõige 2 sätestab nimetatud üldreeglit erandid, mille puhul on ühisvara valitseval abikaasal tehingu tegemiseks vaja ka vara valitsemises mitteosaleva abikaasa nõusolekut. Käsutuspiirangud kehtestatakse samadele varaesemetele, mida kaitstakse ka seadusjärgse varasuhte puhul (§ 25 lõige 2). Teise abikaasa nõusoleku puudumise tagajärjed on samad, mis seadusjärgse varasuhte puhul (§ 55, § 26 lõiked 1–3 ja § 27).

Eelnõu § 56 täpsustab ka abikaasade vastutuse ulatust ühisvarasuhte puhul, loetledes kohustused, mille puhul vastutab abikaasa nii oma lahusvara kui ka ühisvaraga täies ulatuses.

Varaühisuse lõppemine. Varaühisus lõpeb § 45 punktides 1–3 sätestatud alustel, sealhulgas §-s 58 ettenähtud juhul kohtuotsuse alusel.

Kuivõrd varaühisus seob abikaasade varalisi sfääre omavahel äärmiselt tihedasti, on selle abieluvararežiimi puhul eriti oluline pakkuda abikaasadele kaitsemehhanisme puhuks, kui üks abikaasast käitub abikaasade ühiseid varalisi huve ohustaval viisil. Sellel eesmärgil on

eelnõu §-s 58 loetletud alused, mille esinemisel võib abikaasa nõuda varaühisuse lõpetamist, pöördudes vastavasisulisel hagiga kohtu poole. Hagi rahuldamise korral varaühisus lõpeb, sealt alates kehtib abikaasade vahel varalahusus (§ 46 lg 2).

Ühisvara jagamine. Ühisvara jagamine toimub eelnõu kohaselt ainult varaühisuse režiimi lõpetamisel, ühisvara jagamine ühisvarasuhte kestel on § 49 kohaselt välistatud. Eelnõu §-d 59 ja 60 lähtuvad eeldusest, et abikaasad jagavad ühisvara omavahelisel kokkuleppel. Siiski on võimalik pöörduda ühisvara jagamise taotlusega ka kohtusse.

Kuna varaühisus lõpeb § 45 punktides 1–3 sätestatud alustel ning vara tegelik jagamine võidakse läbi viia hiljem, kehtestatakse § 59 lõikega 2 põhimõte, mille kohaselt kuni vara jagamiseni kohaldatakse ühisvara valitsemisele varaühisuse kestel kehtinud eeskirju (eelnõu 1. osa 4. peatüki 2. jao 3. jaotise 2. alljaotis – §-d 51–57). See tähendab eelkõige, et veel varaühisuse kestel omandatud esemetega tehingute tegemiseks jms on vajalik mõlema abikaasa osalus või nõusolek. Niisugune säte on vajalik, et kaitsta varaühisuse kestel tekkinud ühiseid varalisi õigusi mõlema abikaasa seisukohalt. Selgituseks olgu märgitud, et vara, mille abikaasad omandavad pärast varaühisuse lõppu, enam ühisvarale ei lisandu, vaid jääb kummagi abikaasa ainuomandisse.

Ühisvara jagamisel täidetakse esmalt ühisvaral lasuvad kohustused, kui need on sissenõutavaks muutunud (§ 61). Kui kohustuste täitmise tähtaeg ei ole veel saabunud või on kohustus vaieldav, jagatakse kohustused abikaasade vahel sarnaselt muude varaesemetega. Seejuures tuleb kohaldada võlaõiguses ettenähtud eeskirju kohustuse ülemineku kohta, kuna vastasel korral oleksid kolmandast isikust võlausaldaja huvid kahjustatud. Kui võlausaldaja ei anna nõusolekut kohustuse ühele abikaasale ülekandmiseks, siis jääb kohustus jagamata ja abikaasad vastutavad selle täitmise eest endiselt solidaarvõlgnikena.

Pärast seda jagavad abikaasad vara ülejäägi § 60 kohaselt omavahel vastavalt kaasomandi jagamise sätetele (asjaõigusseadus). Seejuures on abikaasade osad ühisvaras võrdsed, kui nad ei ole kokku leppinud teisiti. Erinevalt kehtivast perekonnaseadusest ei saa kohus ühisvara osade suurust muuta.

Kokkuvõtteks peaks eelnõuga kehtestatav abieluvaraõiguse regulatsioon sisaldama piisavalt palju võimalusi, et määratleda abikaasade varalisi õigusi paindlikult ja üksikjuhtumi eripärasid arvesse võtval viisil, säilitades siiski *numerus clausus*'e süsteemi eelised, millest tulenevalt võimalikud abieluvararežiimid on sätestatud küllalt terviklikena ning nende olemuslikud tunnusjooned ei ole abieluvaralepinguga muudetavad. Abikaasad, kes soovivad võimalikult vähest varalist seotust, võivad kokku leppida varalahususel.

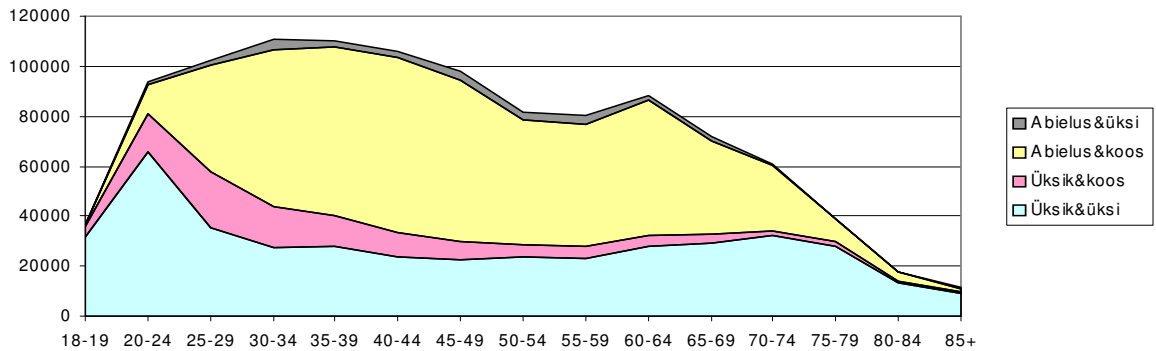
Üleminekuõiguse kohta vt. rakendussätetteid selgitavat osa.

5. peatükk. Abielu lõppemine

Abielu lõppemise alused on loetletud eelnõu §-s 63. Nagu ka 1995. a perekonnaseaduse kohaselt lõpeb abielu abikaasa surmaga või abielu lahutamisega. Kui üks abikaasa on surnuks tunnistatud, lähtutakse tsiviilseadustiku üldosa seaduses sätestatust (TsÜS § 19 lg 5 sätestab, et kui isik on surnuks tunnistatud, siis eeldatakse, et ta on surnud; sellele vastavalt rakenduvad ka muud õiguslikud tagajärjed).

Joonis nr 7. Täisealise elanikkonna abielu ja kooselu tüüpide muutumine eluaja jooksul

Allikas: Norrbalt '99

Abielu lahutamine

Abielu on eelnõu §-de 64 ja 65 kohaselt sarnaselt 1995. a perekonnaseadusega võimalik lahutada nii kohtus kui ka perekonnaseisuasutuses. Abielu perekonnaseisuasutuses lahutamise võimalus säilib abikaasade vastastikusel kokkuleppel nende ühise avalduse alusel, kui neil ei ole vaidlusi abielu lahutamise seotud asjaolude üle. Abielu tuleb lahutada kohtus, kui lahutamist soovib ainult üks abikaasadest, abikaasad soovivad koos abielu lahutamise lahendada lapsesse puutuva vaidluse ning samuti juhul, kui abikaasad vaidlevad lahutamise seotud varaliste küsimuste üle või kui kumbki abikaasa ei ela Eestis.

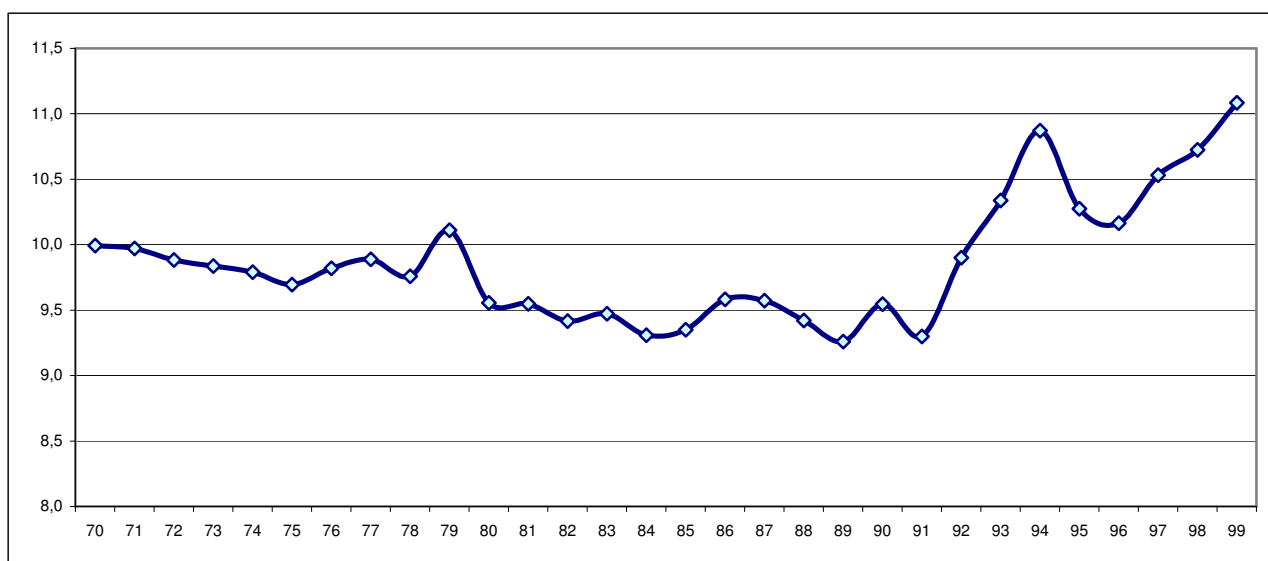
Abielu kohtus lahutamise eeldusi käsitleb eelnõu § 67. Nagu ka senises perekonnaseaduses on abielu lahutamise aluseks abielusuhte lõppemine või abielu jätkamise võimatus. Lisandub eeldus, mille kohaselt abielusuhted loetakse lõppenuks, kui abikaasad on elanud juba vähemalt kaks aastat eraldi; sel juhul langeb ära vajadus tõendada abielusuhte lõppemist muude vahenditega..

Eelnõu §-dega 68 ja 69 täpstustatakse perekonna senise ühise eluaseme ning selle juurde kuuluva tarbevara edasise kasutamise korra kindlaksmääramise võimalusi kohtu poolt.

Seoses vanema hooldusõiguse institutsiooni sisetoomisega perekonnaseadusesse väärub märkimist, et kui vanemate abielu lahutatakse ja kumbki neist ei taotle hooldusõiguse kuuluvuse muutmist, siis säilib vanematel ka pärast abielu lõppemist ühine hooldusõigus oma laste suhtes. Hooldusõiguse muutmist võib kohtult taotleda nii koos abielu lahutamise kui ka pärast abielu lahutamist. Uue tsiviilkohtumenetluse seadustiku kohaselt lahendatakse vaidlused laste hooldusõiguse üle hagita menetluses.

Joonis nr 8. Lahutatud abielu keskmine kestus aastates

Allikas: Statistikaamet

Statistika andmetest nähtub, et lahutumus ei ole aastate jooksul oluliselt muutunud. Lahutuste suhtarv abieludesse on kasvanud abiellumuse vähenemise tõttu. Abielu kestus kuni lahutuseni on võrreldes varasemaga kasvanud ligi 2 aasta võrra ja on praegu 11 aastat.

Lahutatud abikaasa ülalpidamine

Alused, mille puhul üks abikaasa võib teiselt ka pärast abielu lahutamist nõuda ülalpidamist (§-d 72 ja 73), on üldjoontes sarnased senises perekonnaseaduses sätestatuga. Ülalpidamisnõude eelduseks on ka eelnõu kohaselt see, et ülalpidamist taotleb abikaasa ei ole ise suuteline pärast abielu lahutamist enda ülalpidamise eest hoolitsema ning teda takistab endale sissetulekuallika leidmisel üks järgmistest põhjustest: (a) alla 3-aastase ühise lapse hooldamine, (b) abikaasa vanus või (c) tervislik seisund (erinevalt senisest perekonnaseadusest aga ei eeldata enam pensioniikka jõudmist või invaliidistumist – sissetuleku hankimise võimatus on võimalik kindlaks teha ka enne pensioniea saabumist ning ka tervisekahjustuste puhul, mis ei kvalifitseeru küll invaliidsusena, kuid ei võimalda lahutatud abikaasal siiski enda elatamiseks vahendeid leida). Eelnõus on loobutud ka töövõimetuse kriteeriumist, seda asendab reaalne abivajadus.

Erinevalt 1995. a perekonnaseadusest lähtutakse eelnõus ülalpidamise suuruse kindlaksmääramisel läbivalt ülalpidamisõigusliku isiku tavapäraest vajadustest (§ 74; sama põhimõtte nähaakse ette ka sugulastevahelise ülalpidamiskohustuse puhul). Võimaluse korral tuleb ülalpidamise kindlaksmääramisel säilitada lahutatud abikaasa senine elustandard. Sellest põhimõttest võib kohus siiski kõrvale kalduda, kui konkreetse juhu asjaolude alusel oleks niisuguses mahus (senist elustandardit arvestav) ülalpidamine oludega ebaproportsionaalne (nt abielu kestis lühikest aega).

Paragrahv 76 sätestab alused, mille esinemisel võib kohus ülalpidamisnõuet piirata või selle täiesti ära jätta. Tegemist on kohtu kaalutusõigust sisaldava sättega, mille kohaldamisel tuleb lähtuda õigluse ja mõistlikkuse põhimõtetest.

Vabaabieliu

Perekonnaseaduse ettevalmistamise käigus on tekitanud küsimusi abielu sõlmimata kooselavate inimeste õiguslik seisund ning nende vastastikused õigused ja kohustused. Nendele küsimustele on pühendatud järgnev eelnõu seletuskirja osa.

Inimesed elavad abielu sõlmimata koos erinevatel motiividel. Põhjuseks võib olla üksnes eluasemekulude kokkuhoid, soov proovida enne abielu sõlmimist, kuidas kooselu sujub, ignorantsus abielu sõlmimise vastu või ka soov abielu sõlmimisega kaasnevaid õiguslikke tagajärgi vältida. Seadusega pole võimalik kehtestada kõikidele väga erinevatest kooseluvormidest tekkivatele vaidlustele sobivat lahendust. Kuna abieluga kaasnevate tagajärgede saabumine on mõeldav üksnes juhul, kui pooled on avaldanud abielu sõlmimise soovi, on vabaabieliu korral perekonnaseadusest kohaldatavad üldjuhul üksnes vanema ja lapse õigusi ja kohustusi reguleerivad sätted (lapse-vanema suhe ei sõltu sellest, kas vanemad on abielus või mitte) ning lapse sünni puhune ema ülalpidamise kohustus. Muudel juhtudel sõltub lahendus paljuski konkreetse juhtumi asjaoludest ning lahendus tuleb leida väljaspool perekonnaõigust, üldjuhul võlaõiguse raames.

Asjaolu, et erinevaid kooselu vorme ei reguleerita perekonnaseaduses, ei tähenda kaugeltki seda, et Eesti õiguses puuduks regulatsioon vabaabieliu ja samasooliste partnerite vaheliste õigussuhete määramiseks ning inimeste õigused ja huvid jääksid kaitseta. Probleem on pigem selles, et partnerid, olles küll teadlikud sellest, et perekonnaseadus ei ole kohaldatav, ei tee siiski midagi oma varaliste suhete kindlaksmääramiseks enne lahkuminekut. Samuti arvatakse tihti, et kui kooselupartnerite õigusi ja kohustusi ei reguleeri perekonnaseadus, siis ei tee seda ka ükski teine seadus. Nii see siiski pole.

Eelkõige on kooselupartneritel endil võimalik hilisemate vaidluste vältimiseks õigussuhted lepingutega kindlaks määrata ja omandada väärtuslikumad esemed (eluase, auto) ühiselt. Kui õigussuhete selgitamisele hakatakse mõtlema alles lahkumineku korral, on mõlemaid pooli rahuldava lahenduseni jõudmine keeruline nii abielu kui muu kooselu purunemise korral. Ühe kooselupartneri nõue teise vastu sõltub konkreetsetest elulistest ajaoludest ja võib rajaneda erinevatel õiguslikel alustel. Varaliste väärtuste loomine partnerite ühise töö ja rahaliste panustega võib olla vaadeldav seltsingulepinguna ja moodustada seltsinglaste ühisvara (vt. VÕS § 580 jj.). Kohtupraktika kohaselt on ühise tegutsemise lepinguga (alates VÕS jõustumisest nimetatakse seda lepingut seltsingulepinguks) tegemist näiteks juhul, kui partnerid ehitavad ühiselt elamut (vt. Riigikohtu otsus nr. 3-2-1-5-98). Kõne alla võib tulla ka alusetust rikastumisest tuleneva nõude esitamine. Alusetu rikastumise instituudi eesmärgiks on kõrvaldada ebaõiglus, mis tekib juhul, kui üks isik teeb midagi teise isiku heaks, olemata selleks seadusest või tehingust tulenevalt kohustatud. Kui näiteks pooled ei ole kokku leppinud, et üks partner teeb teisele kuuluvale esemele tasuta kulutusi, võib kõne alla tulla alusetust rikastumisest tuleneva nõude esitamine (vt. VÕS § 1027 jj, Riigikohtu otsus nr. 3-2-1-133-05 13. detsembrist 2005). Kui näiteks lepitakse kokku, et üks partneritest võtab teisele kuuluva eseme ostmiseks või parendamiseks laenu, võib see olla vaadeldav käsunduslepinguna ning luua käsundisaajale VÕS §-st 628 tulenevad nõuded. Olenevalt konkreetse juhtumi asjaoludest võib nõuete esitamine olla võimalik ka muudel õiguslikel alustel.

Lisaks eeltoodule laieneb PS §-ga 26 tagatud õigus perekonnaelu puutumatusel nii abikaasadele kui teistele perekonnana koos elavatele inimestele. Perekonnaelu kaitsvatele sätetele saavad tugineda kõik perekonnana koos elavad inimesed, sh. samasoolised paarid (vt.

Euroopa Inimõiguste Kohtu otsust X, Y ja Z vs. Ühendkuningriik ning Kroon ja teised vs. Madalmaad). Näidetena abikaasade ja kooselupartnerite võrdsest kohtlemisest võib tuua ka kooselupartneri õiguse keelduda ütluste andmisest nii haldus- kriminaal- kui tsiviilkohtumenetluses ja vangistusseadustikust tuleneva õiguse pikaajaliseks kokkusaamiseks kinnipeetavaga.

2. osa

SUGULUSEST TULENEVAD ÕIGUSED JA KOHUSTUSED

Eelnõu 2. osa – sugulus – kattub oma reguleerimisalalt põhijoontes 1995. a perekonnaseaduse II osaga (perekond), reguleerides laste põlvnemise küsimusi, ülalpidamiskohustusi perekonnas, vanemate õigusi ja kohustusi ning lapsendamist.

6. peatükk. Üldsätted suguluse kohta

Eelnõuga lisanduvad vaid suguluse ja hõimluse ulatust määratlevad sätted (§-d 80 ja 81), mis varem sisaldasid tsiviilseadustiku üldosa seaduses (1994), uues tsiviilseadustiku üldosa seaduses neid aga enam ei ole. Need suguluse ja hõimluse määratlused omavad lisaks perekonnaõiguslikele suhetele tähtsust ka avalik-õiguslike suhete puhul (nt kohtumenetluses kohtuniku ja esindaja taandamise alusena ning tunnistaja ütluste andmisest keeldumise alusena; korruptsioonivastases seaduses, omandireformi seaduses jne).

7. peatükk. Põlvnemise kindlakstegemine

Vanemate ja laste vastastikused õigused ja kohustused tulenevad laste põlvnemisest, mis on kindlaks tehtud seadusega ettenähtud korras ja alustel.

Emast põlvnemise osas eelnõu 1995. a perekonnaseadusega võrreldes muutusi kaasa ei too. Ka isaduse tuvastamise alused jäävad põhijoontes samaks; mõnevõrra on neid siiski täpsustatud.

Isaduse eeldused tulenevad §-dest 84 (lõige 1 punktid 1–3) ja 86. Kehtima jääb põhimõte, mille kohaselt lapse isaks loetakse mees, kes on lapse sünni hetkel lapse emaga abielus. Uudse mõistena näeb eelnõu §-des 84 (lg 1 p 2) ja 87 ette isaduse omaksvõtu. See vastab senisele isast põlvnemise kindlakstegemisele, kui lapse isa ei ole lapse emaga abielus (1995. a perekonnaseaduse § 41). Terminoloogia muutmist on siin vajalikuks peetud puhtalt parema arusaadavuse huvides: mõiste “omaksvõtt” (J. Uluotsa 1940. a eelnõus ka “isaduse tunnustamine”) annab kõnealuse toimingu sisust ja olemusest üheselt mõistetava pildi (isaduse tuvastamise peamiseks eelduseks on eeldatava isa tahteavaldus), samal ajal kui 1995. a seadus kasutab §-des 41 ja 42 erinevate nähtuste tähistamiseks keeleliselt äärmiselt lähedasi mõisteid “põlvnemise kindlakstegemine” ja “põlvnemise tuvastamine”. Kolmandaks isaduse tuvastamise viisiks on edaspidigi kohtulik tuvastamine. Paragrahv 95 vastab oma sisult 1995. a perekonnaseaduse §-le 42 (põlvnemise tuvastamine isast, kes ei ole lapse emaga abielus).

Täiesti on ära jäetud n-ö fiktiivsete isikute isana tuvastamise võimalus (kehtiva perekonnaseaduse § 43 – isa kande tegemine ema ütluse alusel). Praktikaks on fiktiivsete isade kanded tekitanud suuri probleeme, seda ka rahvusvahelisel suhtlemisel, kus nõutakse lapse mõlema vanema nõusolekut (nt lapsega välisriiki reisimine, välisriiki lapsendamine jne).

Selliste fiktiivsete kannete tegemine ei ole vähimalgi määral lapse huvides, sest isaduse tuvastamise eesmärk on anda lapsele teine vanem ning tagada oma vanemakohustuste täitmine viimase poolt. Sellele lisaks ei ole mõeldav tegelikult mitteeksisteerivate isikute kandmine elektroonilistesse andmebaasidesse, eriti pidades silmas andmebaaside võimalikke riskisutusi ja muid rakendusi.

Paragrahv 86 täpsustab olukorda, kus vanemate abielu on lõppenud kas lahutuse või mehe surma tagajärjel. Kehtima jääb senine põhimõte, et isaks loetakse mees, kes oli lapse eostamise ajal lapse emaga abielus. Konkretiseeritud on eostamise aja kestust (300 päeva, kuid võidakse tõendada ka pikem ajavahemik). Lõige 2 lahendab konflikti juhul, kui isaduse eeldus kehtib üheaegselt kahe mehe kohta (laps on eostatud eelmise, kuid sündinud juba ema järgmise abielu kestel). Üldreeglik on, et laps loetakse uue abielumehe lapseks.

Paragrahviga 87 nähakse ette reeglid isaduse omaksvõtuks. Ühtlasi korraldatakse õiguslikke suhteid neis olukordades, kus üheaegselt eksisteerivad eeldused mitme mehe isaduse kindlakstegemiseks. Kehtestatakse põhimõte, mille kohaselt omaksvõtu teel tuvastatav isadus on ülejäänud tuvastusviiside kõrval subsidiaarne; see ei loo õiguslikke tagajärgi (põlvnemissuhe) seni, kuni muud võimalikud isadused ei ole ümber lükatud.

Teatud erinevusi 1995. a perekonnaseadusega võrreldes näeb eelnõu ette vanema staatuse vaidlustamisel (§ 91). Esiteks ei seo eelnõu põlvnemissuhet enam formalistlikult lapse sünniakti tehtud kandega. Nii on eelnõust üldse välja jäetud ema staatuse (kande) vaidlustamise võimalus, kuna emadus tugineb puhtalt bioloogilisel põlvnemisel – lapse ema on naine, kes on lapse sünnitanud (mitte isik, kes on emana kantud lapse sünniakti; sünniakti kandel on siin vaid konstateeriv tähendus). Ka isadus kui põlvnemissuhte lähtealus ei ole seotud sünniakti kandega, aktil on vaid tõenduslik tähendus. Sellega seoses ei tule ka vaidlustada mitte akti kannet või kandes esitatud andmeid, vaid põlvnemist kui perekonnaõigusi ja -kohustusi loovat suhet ennast.

Teiseks piirab eelnõu isaduse vaidlustamist isiku poolt, kes taotleb enda lapse isana tuvastamist. Kui ülejäänud asjaosalised (ema, laps, ema abikaasa, kelle isadust eeldatakse) ei soovi neile § 91 lõike 1 esimese lause alusel kuuluvat isaduse vaidlustamise õigust kasutada, on kaheldav, kas enda isana tuvastamist taotleva mehe sekkumine juba olemasolevatesse perekonnasuhetesse vastab kõige paremini sotsiaalse perekonna ning lapse huvidele. Seetõttu võimaldab § 91 lõige 1 oma isaduse tuvastamist taotleval mehel vaidlustada teise mehe isaduse vaid juhul, kui lapse ema ning isana tuvastatud mees sellega nõustuvad. Mõjuval põhjusel ja lapse huve silmas pidades võib vaidlustamiseks loa anda ka kohus.

Paragrahvi § 91 lõige 2 annab regionaalministrile pädevuse vaidlustada isadus avalikes huvides või lapse kaalukaid huve silmas pidades juhul, kui isaduse on omaks võtnud mees, kelle isaduse suhtes esineb põhjendatud kahtlusi. Selle sätte eesmärk on takistada nn varjatud lapsendamisi, kus lapse ema annab nõusoleku (1995. a perekonnaseaduse § 41 lõikes 1 ühine avaldus) tuvastada isana mees, kellest laps tegelikult ei põlvne. Väidetavalt on Eestis esinenud juba mitmeid juhtumeid, kus isaduse kindlakstegemise ehk omaksvõtu kaudu on loodud võimalus lapse välismaale viimiseks ja seal lapsendada andmiseks; välistatud ei ole isegi niisuguse vahendamise eest raha maksmine.

Isadust võib niisugust õigust omav isik § 93 kohaselt vaidlustada reeglina ühe aasta jooksul alates sellest, kui ta sai teada vaidlustamise aluseks olevatest asjaoludest. Väljaspool seda tähtaega saab isadust vaidlustada ainult laps ise, seda pärast täisealiseks saamist.

8. peatükk. Põlvnemisest tulenev ülalpidamiskohustus

Eelnõus esitatud regulatsioon hõlmab (§-d 96 ja 97) ühtse struktuuri alusel kõiki sugulastevahelisi ülalpidamiskohustusi. Ülalpidamissuhte poolteks saavad olla isikud, kes on omavahel otsejoones sugulased. Sellega on kaetud vanemate ülalpidamiskohustus oma alaealiste laste suhtes, täisealiseks saanud lapse kohustus vanemat ülal pidada, vanavanema kohustus lapselast ülal pidada ja lapselapse kohustus ülal pidada vanavanemat. Puudub vajadus kõiki mõeldavaid kombinatsioone seaduses eraldi loetleda.

Ülalpidamisõiguse eeldusteks on § 97 kohaselt:

(a) alaealisus (või kestev hariduse omandamine pärast täisealiseks saamist) – see tuleb kõne alla alaneja sugulase puhul (nii laps kui ka lapselaps);

(b) suutmatust ennast ise ülal pidada. See võib puudutada täisealiseks saanud alanejat sugulast, kes kehalise või vaimse puude tõttu või muul põhjusel on võimetu endale ise sissetulekut hankima; samuti ülenejat sugulast (vanem, vanavanem).

Võrreldes 1995. a perekonnaseadusega on täpsustatud vanusepiiri, milleni vanemal on kohustus ülal pidada täisealiseks saanud ent keskhariduse tasandil õppimist jätkavat last (21 a).

Paragrahv 102 näeb ette ülalpidamiskohustuse ulatuse, st piirid, missuguses ulatuses peab kohustatud isik oma võimalusi ja vahendeid kohustuse täitmise huvides realiseerima. Üldsätte (lõige 1) kohaselt peab esmajärjekorras olema tagatud, et kohustatud isiku enda vajadused oleksid kaetud; seejuures arvestatakse tema varalist seisundit ja kõiki kohustusi. Kui ülalpidamiskohustuse täitmine seaks ohtu kohustatud poole enda toimetuleku, siis vabaneb ta kohustusest. Lõikes 2 nähakse ette vanemate ja laste vahelise ülalpidamiskohustuse erijuhtum – vanemad ei vabane ülalpidamiskohustusest oma alaealise lapse suhtes ka juhul, kui see ohustab nende endi toimetulekut. Nad on teineteise suhtes kohustatud iseenda vajadusi piirama, et lapsele/vanemale äraelamist võimaldada. Selline põhimõte tuleneb erilisest sõltuvussuhtest, mis valitseb alaealise lapse ja tema vanema(te) vahel.

Paragrahviga 105 sätestatakse ülalpidamiskohustuslaste järjekord. See võimaldab ühe sättega haarata kõigi otsejoones sugulaste ülalpidamiskohustuslike omavahelist suhestust juhul, kui on olemas mitu isikut, kellele ülalpidamiskohustus laieneb. Nt kui abivajaval isikul on täiskasvanud laps ja ka vanemad, siis lõike 1 kohaselt on täiskasvanud laps kohustatud ülalpidamist andma esmajärjekorras (abivajava isiku vanematele läheb kohustus üle juhul, kui laps mingil põhjusel kohustuse täitmisest vabaneb). Teise lõike kohaselt lasub ülalpidamiskohustus täiskasvanud lastel enne täiskasvanud lapselapsi.

Paragrahvist 106 tuleneb asendusvastutuse printsiip, mis näeb ette ülalpidamiskohustuse ülemineku järgmisele kohustatud isikule, kui esmajärjekorras vastutav isik mingil põhjusel ülalpidamiskohustusest vabaneb. See annab põhijoontes sama tulemuse, mis 1995. a perekonnaseaduse puhul tuleneb §-de 60 ja 65, §-de 64 ja 66 koosmõjust (st kui esmajärjekorras ülalpidamist andma kohustatud vanemalt ei ole võimalik lapsele ülalpidamist saada, siis annab ülalpidamist vanavanem jne). Asendusvastutusega on tegemist ka juhul, kui nõude esitamine kohustatud isiku vastu on võimatu või äärmiselt raskendatud (näiteks viibib kohustatud isik pidevalt välismaal või hoidub kohustuse täitmisest kõrvale); sellisel juhul kohustus ei kao, vaid asenduskorras ülalpidamiskohustust täitev isik saab hiljem esitada regressinõude.

Paragrahv 107 näeb ette, et abielus oleva isiku puhul on abikaasa alati kohustatud teisele abikaasale ülalpidamist andma enne viimase sugulasi (nt ka täisealisi lapsi).

Paragrahv 98 sätestab ka abivajavate isikute järjekorra põhimõtte, millest tuleb lähtuda juhul, kui ühel isikul lasub kohustus anda ülalpidamist mitmele ülalpeetavale samal ajal ning

ta ei ole suuteline kõigile täies mahus ülalpidamist andma. Nende abivajavate sugulaste puhul, kelle ülalpidamiseks kohustatud isiku vahenditest ei piisa, kohaldub asendusvastutuse säte § 106. Abivajav abikaasa saab ülalpidamist samadel alustel nagu alaealine laps, see tähendab, et kestva abielu korral ei ole abikaasade omavaheline ülalpidamiskohustus seotud kindlate alustega (vt 1995. a perekonnaseaduse § 21), vaid abikaasat tuleb ülal pidada igal juhul, kui too ei suuda ise toime tulla (§ 21 lõige 2). Ka ei mängi abikaasa ülalpidamise korral rolli kohustatud isiku varaline olukord; sarnaselt alaealiste lastega on ülalpidamiskohustuslik abikaasa kohustatud jagama abivajava abikaasaga kõiki olemasolevaid vahendeid.

Nagu eelpool lahutatud abikaasa ülalpidamist reguleerivate sätete juures märgitud, lähtutakse ülalpidamise suuruse kindlaksmääramisel abivajava isiku tavalistest vajadustest (§ 99). Lõige 2 täpsustab tavavajaduste ulatust esmajoones alaealise lapse seisukohalt.

Paragrahv 103 võimaldab kohtul kindlakstehtud ülalpidamiskohustust või selle täitmist modifitseerida. Siin tuleb kohtul lähtuda õigluse põhimõttest – loetletud on juhtumid, mil ülalpidamiskohustuste maksmapanek kohustatud isiku vastu läheks ilmsesse vastuollu üleüldise õiglustundega.

Paragrahv 100 näeb ülalpidamise andmise reeglipärase viisina ette elatise maksmise perioodiliste rahaliste maksete tasumise teel. See teenib esmajoones ülalpidamist saama õigustatud isiku huve. Kohustatud isik võib mõjuvatel põhjustel taotleda õigust anda ülalpidamist muul viisil, vaidluse korral teeb otsuse kohus. Lõige 2 täpsustab ülalpidamiskohustuse täitmist vanema ja lapse vahelises suhtes. Eelkõige just siin on lubatav ja isegi vajalik ülalpidamine muul viisil kui rahalise elatise maksmise teel. Vanematel on endil õigus omavahel kokku leppida, missugusel viisil ja kui suures ulatuses kumbki neist oma ülalpidamist lapse suhtes täidab. Väga oluline on lapse puhul arvesse võtta ka faktilist hoolitsust ja kõige vajalikuga varustamist. Rahalise elatise nõue vanema vastu tekib esmajoones siis, kui vanem ei ela lapsega koos või ei osale lapse kasvatamises.

Elatise suuruse muutmise võimalused tulenevad tsiviilkohtumenetluse seadustikust, mistõttu ei ole vajalikuks peetud seda eelnõus täiendavalt käsitleda.

Paragrahv 110 sätestab ülalpidamiskohustuste lõppemise alused. Kuna sugulusest tulenev ülalpidamiskohustus on rangelt isikliku iseloomuga, siis ei lähe ei õigus ega kohustus üle asjaomase isiku õigusjärglastele, vaid lõpeb selle isiku surmaga. Õigusjärglased võivad sisse nõuda ainult need nõuded, mis tekkisid ja muutusid sissenõutavaks juba kohustatud isiku eluajal.

2. jagu – **erisätted ülalpidamise kohta lapse sünni puhul** – puudutab ainult lapse vanemate omavahelisi suhteid. Selles jaos ettenähtud ülalpidamiskohustuse puhul ei ole oluline, kas lapse vanemad on omavahel abielus või mitte. Ka omavahel mitte abielus olevate vanemate puhul on lapse isal ülalpidamiskohustus lapse ema suhtes teatud aja vältel enne ja pärast sünnitust. Sama nõue võib kuuluda lapse isale lapse ema vastu, kui isa hooldab ja kasvatab last.

Eelkõige omavad need sätted aga siiski tähtsust omavahel mitte abielus olevate vanemate jaoks, kuna abikaasade puhul laienevad neile juba üldised ülalpidamissätted, eriti § 16, mis on §-s 111 sätestatud lapse sünni puhusest ülalpidamiskohustusest oluliselt laiem.

Ülalpidamist möödunud aja eest ehk **tagasiulatuvat ülalpidamist** on reguleeritud paragrahvides 77 (lahutatud abikaasade vahelise ülalpidamiskohustuse puhul) ja 108 (sugulastevaheline ülalpidamiskohustus). Sugulastevahelise ülalpidamise osas jääb kehtima alates 2005. a 1. juunist perekonnaseaduses sisalduv võimalus nõuda ülalpidamiskohustuse täitmist kuni ühe aasta eest ka tagantjärele.

9. peatükk. Üldine õigussuhe vanemate ja lapse vahel

Suhted perekonnas. Paragrahvid 113–115 sisaldavad vanemate ja laste üldisi vastastikuse toetamise ja lugupidamise ning üksteise huvidega arvestamise kohustusi. Sarnased põhimõtted sisalduvad käesoleval ajal ka lastekaitse seaduses. Paragrahviga 115 antakse õiguslik alus sooritustele, mida teeb oma vanematega koos elav täisealine laps majapidamiskulutuste katteks: vaidluse korral tuleb eeldada, et tegu on kinkelaadse suhtega, mille puhul lapsel ei ole õigust vanematelt midagi tagasi nõuda (vastasel korral võiks esmajoonel kõne alla tulla laenusätete kohaldamine).

10. peatükk. Vanema õigused ja kohustused

Paragrahv 116 defineerib vanema hooldusõiguse, mis on 1995. a perekonnaseadusega võrreldes uudne kontseptsioon.

Hooldusõiguse kui perekonnaõigusliku instituudi loomise vajalikkusele Eesti õiguses on tähelepanu juhtinud mitmed asutused (Sotsiaalministeerium, Inimõiguste Instituut jt). Tegemist on rahvusvaheliselt väga laialt tuntud õigusliku konstruktsiooniga, mille alal on tehtud ja tehakse ka rahvusvahelist koostööd. Ka Eesti on ratifitseerinud laste hooldust ja laste hoolduse taastamist käsitlevate otsuste tunnustamise ja täitmise Euroopa konventsiooni (Luxembourg 1980, Euroopa Nõukogu), see rõhutab omakorda vajadust määratleda vanemate õigusi senisest selgemalt ning viisil, mis vastab ka rahvusvahelisele praktikale.

Patriarhaalses ühiskonnakorralduses kujutas vanema hooldusõigus endast isa võimu (hiljem vanemlik võim). Tänapäevases mõistes on tegemist eelkõige vanema(te) vastutusega selle eest, et lapsele oleks tagatud kõik eluks ja arenguks vajalik. Seega sisaldub hooldusõiguses ka sellele vastav vanema kohustus.

Hooldusõiguse põhimõtted näevad ette vastutustundliku ning vägivallavaba kasvatus, mille käigus tuleb arvesse võtta lapse arengutaset. Võimalust mööda tuleb lapsele anda õigus tema kasvatamise küsimustes kaasa rääkida. Põhirõhk on kõigi lapse kasvatamise ja hooldamisega seotud küsimuste puhul lapse heaolul ja tema huvidel.

Hooldusõigus jaguneb isiku- ja varahooldusõiguseks (vt allpool), hõlmates seega igakülgset lapse huvide eest seismist.

Hooldusõiguse kuuluvus. Vanema hooldusõiguse kuuluvuse küsimusi reguleerib § 117. Põhireeglilik on, et hooldusõigus kuulub lapse mõlemale vanemale. Siiski ei tulene hooldusõigus alati automaatselt vanema staatusest (põlvnemisest); see võib lisaks bioloogilistele vanematele kuuluda ka lapsendajatele ning teatud ulatuses ka nn hooldus- või kasuvanematele. Muus osas lähtuvad hooldusõiguse kuuluvust reguleerivad eeskirjad esmajoonel vanema õiguste ja kohustuste tasakaalustatuse põhimõttest. See tähendab, et hooldusõigus peaks kuuluma vanemale niivõrd, kuivõrd see vanem tegelikult lapse kasvatamises osaleb.

Omavahel abielus olevad vanemad saavad ühise hooldusõiguse seadusest tulenevalt (automaatselt). Kui vanemad ei ole lapse sünni hetkel omavahel abielus, siis ei teki iseenesest ühist hooldusõigust – see tekib vaid juhul, kui vanemad kas hiljem siiski omavahel abielluvad või siis väljendavad isaduse omaksvõtu tahteavaldusi esitades soovi teostada lapse suhtes ühiselt hooldusõigust. Kui niisugust tahteavaldust ei esitata, siis kuulub hooldusõigus ainult lapse emale.

Hooldusõigust on hiljem võimalik määrata ainult ühele vanematest (vt tagapool § 138). Samuti on ka mõlema vanema ühise hooldusõiguse puhul võimalik taotleda kohtult, et kohus annaks otsustusõiguse selles küsimuses või konkreetses valdkonnas ühele vanematest (§ 119).

Lapse esindamine. Paragrahv 120 reguleerib lapse esindamise üldküsimusi. Lapse esindamise õigus ja vastutus on üks vanema hooldusõiguse komponentidest. Kui vanematele kuulub ühine lapse hooldusõigus, siis nad ka esindavad last ühiselt. Ainuhooldusõiguse ning otsustusõiguse ühele vanemale ülekandmise (§ 119) korral seevastu on üheselt määratletud, kumb vanematest on õigustatud last esindama.

Lapse esindamisele vanemate poolt laieneb osa neistsamadest piirangutest, mis on kehtestatud eestkostja poolt eestkostetava esindamise puhuks. Samuti võib kohus vanemalt esindusõiguse ära võtta või seda piirata (§ 134 lg 3 teine lause, § 136).

Üks vanema hooldusõiguse piiramise juhtumeid tuleneb §-st 209, mis nõuab teatud juhtudel lapsele nn erieestkostja määramist. Eelkõige seondub see toimingutega, mida vanemad ei saa kas faktilise või õigusliku takistuse tõttu (huvide konflikt) ise teha. Kui erieestkostja on määratud, siis ei ole vanemad õigustatud last esindama nendes küsimustes, mis kuuluvad erieestkostja nimetamisel kindlaksmääratud ülesannete hulka (§ 122 lg 1). Sellega kõrvaldatakse senises perekonnaõiguses tavapärase probleemsituatsioon, kus lapsel on olemas küll vanema õigusi omav vanem, kuid sellele lisaks määratakse lapsele veel ka eestkostja, kuna vanem ei tule lapse igakülgse hooldamisega toime. Seejuures jääb nii vanemale kui eestkostjale täiemahuline lapse esindamise õigus. Eelnõu kohaselt seevastu osutub võimalikuks ja ka nõutavaks vanema ja erieestkostja pädevuse selge piiritlemine.

Isikuhooldus

Eelnõu §-s 124 sätestatud isikuhooldusõigus tähendab vanema jaoks nii õigust kui ka kohustust teha kõik, et tagada lapse heaolu ja tema nii füüsiline kui ka psüühiline areng. Isikuhooldus hõlmab omakorda faktilist hoolitsust ja eluvajaduste katmist (sealhulgas toit, eluase, riided, tervishoid), kasvatamist (sealhulgas lapsele hariduse andmise küsimused – § 125), lapse järele valvamist ning tema suhtlusringkonna määramist (sealhulgas kohustus hoida last teda ähvardavate ohtude eest) ning lapse viibimiskoha üle otsustamist.

Vanema hoolitsus hõlmab ka vanema õigust nõuda last tagasi igäühelt, kes last vastu vanemate või ühe vanema tahtmist õigusvastaselt enda juures hoiab. Samuti on hooldusõiguslikul vanemal õigus ühepoolset (või vastavalt koos teise hooldusõigusliku vanemaga) kindlaks määrata, missuguste isikutega laps võib suhelda (§ 126). Vanema(te) sellekohane otsus on ka kolmandate isikute jaoks siduv.

Varahooldus

Kuna laps on õigusvõimeline, võib talle kuuluda vara. Oma piiratud teovõime tõttu ei saa ta oma vara siiski käsutada. Paragrahv 127 sätestabki varahoolduse instituudi, millest tuleneb vanemate õigus ja kohustus valitseda vara lapse huvides ning last varalistes küsimustes esindada.

Üldjoontes laieneb vanemale kuuluv varahooldusõigus lapse kogu varale; § 128 näeb siin siiski ette teatud erandid. Toimingute puhuks, mida vanemal ei ole lapse nimel õigust teha, tuleb määrata erieestkostja (§ 209).

Lapse varaks on ka see vara, mille ta omandab oma vara hulka kuuluva õiguse alusel ning hüvitisena või vastutasuna tema põhivara hulka kuuluva eseme võõrandamise, hävimise, rikkumise või äravõtmise eest.

Eelnõuga sätestatakse ka vanema kohustus käia lapse varaga ümber heaperemehelikult, säilitada vara olemasolev väärtus ning võimaluse korral seda suurendada. Paragrahvi 130 kohaselt peavad vanemad lapsele kuuluva raha eelnimetatud põhimõtete kohaselt paigutama. Reeglina peaks piisama raha paigutamisest usaldusväärsesse krediidasutusse.

Lapse vara kasutamisel kehtib eeldus, et vara ennast ei või vanemad üldreeglina ära kulutada, seda tuleb püüda säilitada lapse jaoks ning anda lapsele täisealiseks saamisel üle. Asjaolu, et alaealisel lapsel on endal vara (saadud nt pärandina vanavanematelt) ei vähenda vanemate ülalpidamiskohustust lapse suhtes. Lubatavaks saab siiski pidada lapse vara kasutamist (kulutamist) lapse enda huvides (tema kasvatamise kuludeks); eelkõige tuleneb §-st 132, et kasutada võib lapse varalt saadavat kasu (vara tuumik ise tuleb säilitada). Siin peavad vanemad aga lähtuma eespool nimetatud heaperemeheliku valitsemise põhimõtetest. Seejuures tuleb arvestada otstarbeka majandamise kriteeriume. Nii tuleneb §-de 130 ja 132 mõttest, et raha kasutamise piirangud on madalamad kui nt lapsele kuuluva kinnisasja võõrandamisel.

Paragrahv 131 sätestab, et vanem vajab kohtu luba osal neist juhtudest, mil luba eestkostetava nimel tehingu tegemiseks vajab ka eestkostja. Vanem ei vaja luba siiski mitte kõigil juhtudel, mil seda vajab eestkostja. Erisuseks võrreldes 1995. a perekonnaseadusega on see, et vastavat luba ei tule taotleda mitte eestkostesastuselt (perekonnaseadus §-d 50 ja 99), vaid kohtult. Põhjendus ja statistilised andmed on toodud seletuskirja eestkoste (eelnõu 3. osa) sätete juures.

Vanemate vastutus lapse esindajana on ette nähtud §-s 133. Kehtestatakse sama vastutuse määra, nagu on ka abikaasade vahel teineteise asjade ajamisel. Võrreldes tavapärase tsiviilõiguskäibes nõutava hooldusega on perekonnasuhetes seega vastutuse määra vähendatud.

Vanema hooldusõiguse piiramine

Vanema hooldusõigust piiravaid meetmeid võib rakendada kohus. Paragrahvid 134–136 võimaldavad paindlikumaid lahendusi kui 1995. a perekonnaseaduse §-d 53 ja 54. Kui nt vanem käitub lapse vara ohustaval viisil, võib kohus piirata vanemale kuuluvat lapse esindamise õigust varalistes küsimustes, jättes seejuures täiel määral alles isikuhooldusõiguse. Paragrahv 136 hõlmab senise perekonnaseaduse §-d 53 ja 54, käsitledes lapse eraldamist perekonnast ning isikuhooldusõiguse äravõtmist vanemalt. Loobutud on aluste loetlemisest, millistel puhkudel võidakse isikuhooldusõigust piirata või see ära võtta (ka senises seaduses ei ole loetelu ammendav; kohus saab nii või teisiti lähtuda oma diskretsioonist, pidades silmas lapse huve).

Hooldusõiguse piiramise protsessuaalne külg on reguleeritud tsiviilkohtumenetluse seadustikus.

Hooldusõiguse muutused. Hooldusõiguse kontseptsioon võimaldab muuta selgemaks vanemate ja lapse tsiviilõigusega reguleeritavad suhted. See puudutab ka olukordi, kus vanemad ei kasvata last ühiselt – niisugusel juhul ei pruugi olla otstarbekas käsitleda mõlemaid vanemaid lapse esindajana. Samas ei pruugi olla alust võtta lapse kasvatamises mitteosalevalt vanemalt ära vanema õigusi. Paragrahv 137 loob võimaluse kanda lapse hooldusõigus üle ühele vanemale, kui vanemad elavad alaliselt lahus või ei soovi muul

põhjused hooldusõigust edaspidi ühiselt teostada. Hooldusõiguse ülekandmise otsuse teeb kohus.

Paragrahvid 139 ja 140 näevad ette lahenduse olukordadeks, mil vanem ei saa last esindada kas oma teovõime piiramise tõttu või faktiliste takistuste tõttu, mis ei võimalda vanemal hooldusõigust teostada. Niisugustes olukordades selle vanema hooldusõigus peatub või peatab selle kohus, selles ajavahemikus teostab hooldusõigust kas teine vanem ainuisikuliselt või tuleb lapsele määrata (eri)eestkostja.

Hooldusõigus ei ole seotud vanema ülalpidamiskohustusega, st kohustus last üleval pidada on ka vanemal, kellele ei kuulu lapse hooldusõigust.

Suhtlusõigus. Paragrahv 143 näeb ette vanema ja lapse vastastikuse õiguse omavaheliseks suhtlemiseks. Vanema puhul nähakse ette ka põhimõtteline kohustus lapsega suhelda, samuti mitte takistada teisel vanemal lapsega suhtlemist. Kohus võib suhtlusõigusega seotud küsimusi otsustada lapse huvidest lähtudes (see võib sisuliselt tähendada suhtlusõiguse teostamise piiramist ühe või mõlema vanema jaoks); sellekohased kohtulahendid on siduvad ka kolmandate isikute jaoks.

Suhtlusõigus ei eelda vanemale lapse isikuhooldusõiguse kuulumist, see õigus tuleneb juba lähedasest sugulussuhtest ning on ühtlasi osa lihasele vanemale kuuluvast põhiseaduslikust vanemaõigusest (põhiseaduse § 27). Seega on õigus lapsega suhelda üldreeglina ka vanemal, kellel puudub lapse suhtes hooldusõigus.

Otsustusõigus. Vanema otsustusõiguse instituut (§-d 145 ja 146) nähakse eelnõus uudsena ette nende juhtumite jaoks, mil vanemad on ka lahuselu kestel säilitanud ühise hooldusõiguse. Ühine hooldusõigus kohustab vanemaid jõudma lapse kasvatamise ja lapse esindamise küsimustes omavahel kokkuleppele. Otsustusõiguse põhjal on aga last kasvataval vanemal mõnevõrra laiemad õigused kui lapsest eraldi elaval hooldusõiguslikul vanemal: nimelt võib last kasvatav vanem otsustada lapse igapäevase elu küsimusi ilma teise vanemaga konsulteerimata. Otsustusõigus laieneb ka hooldusõiguseta vanemale ja kasuvanemale, kes last faktiliselt hooldab. Seega peaks seadusest tulenev otsustusõigus lihtsustama lapse esindamist ja aitama luua selgust nii vanemate omavahelistes suhetes kui ka suhetes kolmandate isikutega.

Paragrahvi 123 näol on tegemist n-ö katusparagrahviga, mis on mõeldud orientiirina kohtule kõigil neil juhtudel, mil seadusest ei tulene täpsemaid otsustuskriteeriume. Lapse hooldusega seotud küsimustes tuleb niisiis esmajoones lähtuda lapse huvidest (samasugust põhimõtet sisaldab ka 1995. a perekonnaseaduse § 58). Selle paragrahvi alusel lõpetab kohus ka abinõud, millega vanema õigusi on piiratud. Uuendusena on § 135 lõikes 3 ette nähtud kohtu kohustus vaadata vanema õigusi puudutavad pikemaajalised abinõud regulaarselt uuesti läbi, et kaaluda võimalusi piirangud lõpetada. Kohus ei pruugi siin jääda ootama huvitatud isiku (piiratud õigustega vanema) sellekohast avaldust, vaid tegutseb ka omal algatusel. See eeldab ilmselt ka teatud täienduste tegemist tsiviilkohtupidamise alastes õigusaktides, kuna praegune tsiviilkohtumenetluse seadustik ei anna kohtule perekonnaasjades nii laialdasi võimalusi omal algatusel tegutsemiseks. Vajalikku teavet annab kohtule esmajoones kohaliku omavalitsusüksuse sotsiaalosakond (eestkostetasutus).

11. peatükk. Lapsendamine

Lapsendamise osas ei sisalda eelnõu võrreldes 1995. a perekonnaseadusega olulisi muudatusi. Ka siin on otsustamisel esmaseks kriteeriumiks lapse huvid. ÜRO lapse õiguste

konventsiooni eeskujul näeb § 147 ette, et otsustamisel tuleb arvestada ka lapse üleskasvatamise järjepidevust, lapse rahvuslikku, usulist, kultuurilist ja keelelist päritolu.

Lapsendamise vallas on rahvusvahelisel tasandil tehtud ja tehakse koostööd ka eesmärgiga vältida lastega piiriülest kaubitsemist lapsendamise kaudu ning püüda tagada lapsele üleskasvamise tema päritoluriigis; osa põhimõtteid tuleneb juba ÜRO lapse õiguste konventsioonist. Muud olulisemad rahvusvahelised dokumendid on:

(1) laste adopteerimise Euroopa konventsioon (Strasbourg, 24.04.1967);

(2) riikidevahelises lapsendamises laste kaitseks tehtava koostöö konventsioon (sõlmitud 1993. aasta 29. mail Haagi rahvusvahelise eraõiguse konverentsil).

Eesti on ühinenud nimetatud konventsioonidest viimasega (RT II 2001, 31, 157).

Lapsendamise kaudu saab lapsendatav õigusliku staatuse, mis vastab suures ulatuses lapsendaja lihase lapse seisundile; sugulussuhe luuakse siin kohtuotsuse alusel. Paragrahvist 148 tuleneb ka eesmärgipüstitus, mille kohaselt lapsendamise sihiks on luua vanema ja lapse suhe – selle tõenäolisus on lapsendamise lubatavuse üks eeldusi.

Samuti nagu 1995. a perekonnaseaduses võib eelnõu kohaselt lapsendajaks olla kas vallaline isik või abielupaar (§ 148). Paragrahv 149 sätestab põhimõtte, mille kohaselt lapsendamise teel vanemaks saanud isik ei või last lapsendada anda (st lapsest loobuda); sellega välistatakse lapsendamine muude isikute poolt. Ainult juhul, kui lapsendamine mingil põhjusel kehtetuks tunnistatakse, on võimalik selle lapse uus lapsendamine.

Endiseks jäävad põhijoontes ka lapsendaja isikule kehtestatud vanusepiirid (§ 150). Seejuures eristatakse juhtumeid, kus lapsendajateks on abielupaar ning üksik (st vallaline) isik.

Lapsendamiseks vajalike nõusolekute andmist reguleeritakse alates §-st 151. Paragrahv 151 näeb ette lapse enda nõusoleku vajalikkuse; alates 10. eluaastast eeldatakse lapse isiklikku nõusolekut.

Paragrahv 152 reguleerib lapse vanema nõusoleku andmist lapsendamise otsustamiseks. Erinevalt 1995. a seadusest ei ole vanemapoolse nõusoleku tagasivõtmine pärast lapsendamisavalduse kohtule esitamist enam lubatav. Vanem kui täiskasvanud teovõimeline isik peab olema oma nõusoleku lapse lapsendamiseks eelnevalt juba piisavalt läbi kaalunud. Ei ole põhjendatud võimaldada tal hiljem juba käivitunud lapsendamisprotsessi katkestada. Seevastu 10-aastaseks saanud laps ise võib oma nõusoleku kuni lapsendamisotsuse jõustumiseni tagasi võtta, vajamata selleks oma seadusliku esindaja nõusolekut.

Antud nõusolek kehtib ainult konkreetse lapsendamistaotluse jaoks – kui protsess katkeb (avaldus võetakse tagasi, kohus jätab lapsendamisavalduse rahuldamata), kaotab nõusolek kehtivuse ja seda ei saa kasutada uue lapsendamistaotluse puhul (§ 155 lg 4).

Paragrahv 156 sätestab n-õ üleminekureeglistiku ajavahemikuks, mis kestab vanema poolt lapsendamiseks nõusoleku andmisest kuni lapsendamise jõustumiseni. Selle ajavahemiku kestel vanema hooldusõigus peatub, kuid ka lapsendajal ei ole veel tekkinud vanema õigusi. Lapsendamismenetluse kestel on lapse eestkostjaks kohalik omavalitsusüksus, muu eestkostja või vanem, kellega lapsel säilib sugulussuhe ka pärast lapsendamise jõustumist. Lapsendamisel tekib juba lapsendamismenetluse kestel kohustus lapsendatavat last ülal pidada.

Lapsendatav lapse õiguslik staatus (§ 161) vastab ka 1995. a perekonnaseaduses ettenähtule: laps omandab lapsendajate ühise lapse seisundi (ühe lapsendaja korral tema lapse seisundi). Sellele vastavalt määratletakse § 161 lõikes 3 ka lapse hooldusõiguse kuuluvus. Nii

on lapsendatud lapse ja lapsendaja õiguslik suhe täiesti võrdsustatud lihase vanema ja tema lapse omaga; seetõttu puudub vajadus sätete dubleerimiseks (vrldl. 1995. a perekonnaseaduse § 91); kohaldatakse kõiki vanema õigusi käsitlevaid sätteid.

Kuivõrd lapsendamisega läheb laps üle uude perekonda, lõpevad lapsendamisotsuse jõustumisega tema sugulussuhted oma seniste vanemate ja sugulastega (§ 162). Sugulussuhted säilivad vaid juhul, kui lapsendajaks on lapse vanema abikaasa või elukaaslane. Paragrahv 163 võimaldab siiski säilitada sugulussuhted ka juhul, kui lapsendajateks on lapse sugulased teises või kolmandas astmes: niisugusel juhul lõpevad sugulussuhted ainult lapse ja tema lihase vanema(te) vahel. Kui lapse lihane vanem, kellele kuulub lapse hooldamise õigus, on lapsendamise ajaks juba surnud ja lapsendajaks on surnud vanema lesk, siis ei lõpe lapsendamisega sugulussuhe lapse, surnud vanema ja tema sugulaste vahel.

Lapse ees- ja perekonnanime muutmise alused ning kord on üle viidud nimeseadusesse.

Täiendava orientiirina kohtu jaoks on eelnõusse lülitatud § 165 rahvusvahelise lapsendamise kohta. Kohtul on seega lapsendamise otsustamiseks vaja ka Sotsiaalministeeriumis moodustatava rahvusvahelise lapsendamise komisjoni luba.

Lapsendamise võib kehtetuks tunnistada §-des 166 jj sätestatud korras ainult kohtu otsusega. Kehtetuks tunnistamise võimalused nähakse ette eelkõige nendeks juhtudeks, mil isiku nõusolek lapsendamiseks oli puudulik otsusevõimetuse, piiratud teovõime, õiguslikest tagajärgedest ebaadekvaatse arusaamise, pettuse, ähvarduse või nõusoleku enneaegsuse tõttu. Nimetatud puudused tahtes on korvataavad § 167 alusel kinnitamise või uue nõusoleku andmise teel. Lapsendamise kehtetuks tunnistamise võimalusi tuleb käsitleda erandina, kuna reeglina on lapse huvides säilitada stabiilsus. Seda on rõhutatud ka § 167 lõikes 5. Sama tuleneb ka § 168 lõikest 2, mis ei luba lapsendamise kehtetuks tunnistamise avaldust enam esitada, kui lapsendamisotsuse jõustumisest on möödunud kolm aastat. Paragrahv 169 annab teatud juhtudel võimaluse lapsendamise ka kohtu algatusel kehtetuks tunnistada.

3. osa. EESTKOSTE

Eelnõu 3. osa hõlmab eestkostet nii alaealiste kui ka täisealiste isikute üle.

Ümberkorraldused eestkostjate üle teostatavas järelevalves

Ilmselt on eestkostet ja hooldust reguleerivad sätted praegu kõige põhjalikumalt ümbertöötamist nõudvad normid kogu perekonnaseaduses. Peamiste puudustena tuleb välja tuua eelkõige praeguste sätete äärmiselt väikest regulatiivsust ning eestkoste ja eestkostjate tegevuse üle järelevalve teostamise struktuuri ebaefektiivsust.

Eestkoste mõte ja eesmärk on kaitsta piiratud teovõimega alaealiste ning täisealiste isikute isiklike ja varalise õigusi ning huve. Eestkostja on eestkostetava seaduslik esindaja, kelle tegevusest sõltub suures ulatuses eestkostetava olukord (oma piiratud teovõime tõttu ei ole eestkostetaval reeglina võimalik ise enda huvide eest välja astuda). Sellest tulenevalt on oluline ka tõhusa järelevalve toimimine eestkostja tegevuse üle.

Järelevalve teostamine väljendub põhiliselt kaht liiki tegevuses:

- Eestkostjale teatud tehingute tegemiseks nõusoleku andmine: seadus loetleb tehingud, mida eestkostja ei või eestkostetava varaga teha ilma selleks eestkostetasutuselt eelnevat nõusolekut saamata (nt kinnisvaratehingud).
- Eestkostja aruandluse kontrollimine: seaduse kohaselt peab eestkostja oma tegevusest regulaarselt eestkostetasutusele aru andma. Seejuures nõuab seadus iga-aastaste kirjalike aruannete esitamist eestkostetava vara valitsemise kohta.

1995. a perekonnaseaduse kohaselt on eestkostjate üle järelevalve teostamine eestkostetasutuste (kelleks reeglina on kohaliku omavalitsuse sotsiaalosakond või -talitus) ülesandeks. Samas on sagedased juhud, kus füüsilisest isikust eestkostjat ei ole ühel või teisel põhjusel määratud ning eestkostja ülesandeid täidab seesama eestkostetasutus. Sellisel juhul puudub eestkostetasutuse kui eestkostja funktsioonide täitja tegevuse üle igasugune järelevalve, mida ei saa põhimõtteliselt õigeks pidada.

Eelnõu kohaselt on eestkostjate üle järelevalve teostamine allutatud kohtutele. Kohtuliku järelevalve süsteem kehtis Eestis ka enne Teist maailmasõda ning oli ette nähtud ka 1940. aasta tsiviilseadustliku eelnõus. Kohtulik järelevalve aitab eestkostetava põhiõiguste kaitset, sh tema varaliste huvide kaitset paremini tagada kui praegune järelevalve eestkostetasutuste poolt, kus sageli ei tööta juriidilisi teadmisi omavad isikud. Sellele argumendile on osalt viidanud ka eestkostetasutused (KOV-d) ise, märkides, et sotsiaalhoolekandetöötajad ei ole pädevad hindama lapse varaga (mis üksikutel juhtudel on ulatunud mitme miljoni kroonini) tehtavate tehingute majanduslikku ning õiguslikku otstarbekust. Lisaks on rõhutatud praegu eksisteerivat vastuolu, kus eestkostetasutused on samal ajal nii sotsiaalhoolekandeteenuse pakkujad kui ka eestkostjad / eestkostjate üle järelevalve teostajad, mis võib teatud olukordades tuua kaasa huvide konflikti. Kohtupoolne järelevalve aitaks ka sellist huvide konflikti vältida.

Selgitamaks välja, kas ja kuivõrd suurendaks selline põhimõtteline järelevalvesüsteemi muudatus kohtute töökoormust, pöördus eraõiguse talitus 2005. aasta veebruaris Eesti suuremate linnade ja valdade eestkostetasutuste poole palvega esitada meile statistilisi andmeid eestkostetasutuste töö kohta. Küsimustik sisaldas järgmisi küsimusi:

1. Perekonnaseaduse § 99 kohaselt annab eestkostetasutus eestkostjale nõusoleku teatud tehingute tegemiseks. Kui sageli tekib teie praktikas vajadus selliste nõusolekute andmise järele ühes aastas?
2. Perekonnaseaduse § 50 lg 2 kohaselt on vanemal lapse seadusliku esindajana eestkostja volitused, st et ka vanemad peavad §-s 99 nimetatud tehingute tegemiseks saada eestkostetasutuse nõusoleku. Kui sageli tekib vajadus selliste nõusolekute andmise järele ühes aastas?
3. Perekonnaseaduse § 101 kohaselt esitavad eestkostjad eestkostetasutusele iga-aastase aruande oma ülesannete täitmise kohta. Kas ja kui sageli olete nende aruannete põhjal leidnud eestkostjapoolseid kohustuste rikkumisi? Kas te olete nõudnud uue või täiendava aruande esitamist?
4. Kas teie praktikas on esinenud juhtumeid, kus eestkostja on väidetavalt kuritarvitanud oma seisundit ning asi on jõudnud kohtuvaidlusesse?

Laekunud vastuste põhjal võib teha järgmised üldistused:

- Eestkostjatele eestkostetava varaga tehingute tegemiseks antavate nõusolekute hulk on väike: enamasti paar-kolm juhtu aastas omavalitsuse kohta, harvem vii või rohkem

juhtu aastas. On ka omavalitsusi, kus vajadust nõusolekute andmise järele ei teki aastaid (eestkostetavatel puudub vara). Esitatud vastuste põhjal võib keskmiseks eestkostjale antavate nõusolekute arvuks omavalitsuse kohta (v.a Tallinn) lugeda umbkaudu 1,6 juhtu aastas, kuid tegelik keskmine on sellest tõenäoliselt väiksem, kuna vastanute seas olid ülekaalus linnad jm suuremad asulad, kus nõusolekute andmise vajadus on sagedasem.

- Vanematele oma lapse vara käsutamiseks nõusoleku andmine on väiksemates omavalitsustes samas suurusjärgus eestkostjale antavate nõusolekute arvuga, suuremates linnades siiski suurem: nt Tartus ja Pärnus 20–30 juhtu aastas. Keskmiseks vanemale antavate nõusolekute arvuks omavalitsuse kohta tuleb vastanud omavalitsuste põhjal (v.a Tallinn) 4,6 juhtu aastas, üldine keskmine on kindlasti väiksem.
- Eraldi nähtus on Tallinn, kus nõusolekute arv on linnaosade lõikes kõikuv, kuid kokku anti eestkostjatele 2004. aastal 197 nõusolekut eestkostetava varaga tehingute tegemiseks ning vanematele kokku 338 nõusolekut lapse vara käsutamiseks.

Hinnanguliselt võib eeldada, et Tallinnas antavate nõusolekute arv ületab vastavate nõusolekute iga-aastase arvu kõigis ülejäänud Eesti omavalitsustes kokku. **Ligikaudse hinnangu kohaselt võib kogu Eesti peale (sh Tallinn) aastas eestkostjale antavate nõusolekute koguarv olla ~300 ning vanematele antavate nõusolekute koguarv ~500.**

Küsimusele, kui palju aega kulub keskmiselt ühe nõusoleku andmise üle otsustamiseks, st soovitava tehingu asjaolude väljaselgitamiseks ning sellele hinnangu andmiseks, vastati äärmiselt erinevalt; ajavahemikud varieerusid ühest päevast pooleteist kuuni.

Eeltoodud andmetest lähtudes tähendaks tehinguteks nõusolekute andmise pädevuse maakohtutele üleandmine kohtusüsteemile hinnanguliselt 2400–3200 täiendava kohtutöötunni lisandumist. Seaduses ettenähtud nõusolekute andmise kõrval läheb kohtutele üle ka muu järelevalvefunktsioon, eelkõige kohustus eestkostjat tema ülesannete täitmisel nõustada, eestkostjapoolsete kohustuste rikkumise korral teha talle ettekirjutusi või raskematel rikkumise juhtudel ta ametist vabastada. Samuti säilib eestkostjal ka kehtivas õiguses sätestatud iga-aastane aruandekohustus (mida küll praegu paraku igal pool ei rakendata). Nende lisäülesannete puhul võib arvestada ligikaudu sama suure täiendava koormusega nagu eespool märgitud tehinguteks nõusolekute andmise juures; s.o kokku lisanduks ligikaudu 4800–6400 kohtutöötundi. Eestkoste järelevalvega tegelemiseks on vaja võtta tööle spetsialiseerunud kohtunikuabid, millega kaasneksid Justiitsministeeriumi kohtute osakonna hinnangul 1 miljoni krooni suurused kulutused.

12. peatükk. Laste eestkoste (eestkoste alaealise üle)

Sarnaselt kehtiva õigusega säilib nii laste kui ka täiskasvanute eestkoste puhul põhimõte, et eestkostja määrab kohus ning et teatud isikud (eelkõige riigiametnikud või avalikke funktsioone täitvad isikud, aga ka eestkostetava perekonnaliikmed) on kohustatud teatama eestkostet vajavast isikust. See aitab tagada kohtu informeerituse eestkoste seadmist vajavatest juhtudest. Erinevalt praegusest perekonnaseadusest nähakse ette, et kohus peab sellisest situatsioonist teada saades ise algatama eestkoste seadmise ning mitte jääma ootama eestkosteasutuse (eelnõus on kehtivas õiguses tegelikult defineerimata termin “eestkosteasutus” asendatud kohaliku omavalitsusega, kellel on oma struktuuriüksuste kaudu kohustus täita eestkoste korraldamisega seonduvaid ülesandeid) ettepanekut. Eesti kohtupraktikas (vt Riigikohtu lahend nr. 3-2-1-113-99) on juba esinenud juhtum, kus kohus kohtuprotsessi käigus nägi eestkostja määramise vajadust, kuid kehtivate seaduste

(perekonnaseaduse § 95 lg 1, tsiviilkohtumenetluse seadustiku § 264) kohaselt ei olnud tal võimalik ilma eestkostetasutuse avalduseta eestkostjat määrata. Siiski jääb kohaliku omavalitsuse vastavate töötajate ülesandeks selgitada välja sobiv eestkostjakandidaat, kontrollida tema tausta (selle ülesande täitmiseks on tal õigus nõuda eestkostjaks määratavalt isikult dokumente ja informatsiooni tema sobivuse hindamiseks), samuti jääb kohalikule omavalitsusele ka eestkostja seadmise menetluse algatamise õigus. Menetluse algatamise õigus on ka muul asjast huvitatud isikul, näiteks eestkostet vajava isiku sugulasel.

Kehtiva perekonnaseaduse ning kohtupraktika kohaselt on võimalik lapsele eestkostja määrata ka juhul, kui tal on olemas seadusliku esindajana vanem. Sellist lahendit ei saa päriselt õigeaks pidada, kuivõrd see tekitab segaduse esindusõiguslike (sh lapse vara käsutamiseks või elukoha määramiseks õigustatud) isikute osas. Seetõttu on eelnõus sätestatud põhimõte, mille kohaselt määratakse lapsele eestkostja ainult juhul, kui tal pole ühtegi seadusliku esindaja staatusega vanemat. Juhtudel, kus lapse huvide kaitseks on vaja määrata eestkostja, kuid samas pole alust võtta vanemalt ära tema vanema õigusi (näiteks ei ole vanemad võimelised lapse varaliste huvide eest seisma terviselikel põhjustel või ka lihtsalt seetõttu, et nad viibivad välisriigis) tuleks eelnõu kohaselt määrata erieestkoste nende ülesannete täitmiseks (näiteks vara valitsemiseks), milleks vanem(ad) ise võimelised ei ole. Sellisel juhul jäävad vanematele alles nende õigused, kuid varahooldusõigus ning sellest tulenev esindusõigus läheb üle erieestkostjale.

Erinevalt kehtivast perekonnaseadusest saab eestkostja määrata ka eostatud, kuid veel sündimata lapsele, kui on alust eeldada, et laps vajaks pärast sündi eestkostjat. Selline olukord võib esineda näiteks juhul, kui last ootab piiratud teovõimega isik, kes ei saaks olla lapse seaduslik esindaja (vt § 139 – vanema hooldusõigus peatub ajavahemikuks, mil vanema teovõime on piiratud). Selline eestkoste seadmine jõustub lapse sünni hetkel. Analoogses olukorras, st juhul, kui vanematele ei kuuluks lapse sünni korral esindusõigus, on eelnõu kohaselt võimalik määrata eestkostja ka veel sündimata lapsele, lootele, ning see eestkoste lõpeks lapse sünniga. Sellise eestkostja määramine tuleb kõne alla juhtudel, kus see on vajalik lapse huvide kaitseks, näiteks osalemaks pärimisvaidluses, kus veel sündimata laps on seaduse kohaselt pärimisvõimeline.

Kehtiv perekonnaseadus lubab eestkostjaks määrata üksnes füüsilisi isikuid, kelleks praktikas on üldjuhul vanavanem(ad). Ka eelnõu kohaselt eelistatakse eestkostjana alati füüsilisi isikuid, kuid uudsena tuuakse sisse võimalus määrata eestkostjaks juriidiline isik (§ 175). Selline juriidiline isik peab vastama teatud kriteeriumidele – ta peab tegelema süstemaatiliselt eestkostetavatele füüsilisest isikust eestkostjate otsimise, nende nõustamise ja koolitamisega. Eelkõige võiksid selliste juriidiliste isikutena kõne alla tulla heategevuslikud lastekaitsega tegelevad mittetulundusühingud (näiteks kristlik lastehoolekanne vms).

Reeglina tuleb lapsele määrata ainult üks eestkostja ning õdede-vendade puhul peaks selleks olema sama isik; erandina võib eestkostjateks olla ka abielupaar. Eelnõu näeb siiski ette ka võimaluse määrata isikule mitu eestkostjat, kui see on konkreetse juhtumi iseärasusi ja eestkostetava vajadusi silmas pidades mõistlik. Näitena võib tuua olukorra, kus isikuhooldusõigust teostav eestkostja ei ole asjakohaste erialateadmiste puudumise tõttu suuteline valitsema eestkostetava vara. Niisugusel juhul oleks otstarbekas nimetada varahoolduse teostamiseks eraldi eestkostja. Kui kohus otsustab nimetada ühele eestkostetavale mitu eestkostjat, tuleb nende nimetamise otsuses näidata, missugune on iga eestkostja ülesannete ring ning esindusõiguse ulatus.

Isiku saab eestkostjaks määrata ainult tema nõusolekul. Ehkki mõnedes Euroopa riikides ning ka Eesti 1940. aasta tsiviilseadustiku eelnõu kohaselt nähakse eestkostja ülesannetes avalikku kohustust, mida iga kodanik on seadusest tulenevalt kohustatud täitma, ei peetud

sellist lahendit otstarbekaks: on üsnagi väheusutav, et niisugune pealesunnitud kohustus aitaks tagada eestkostetavate huvide parema kaitse.

Kui lapsele ei õnnestu leida sobivat füüsilisest või juriidilisest isikust eestkostjat, on eestkostjaks tema hariliku viibimiskoha järgne kohalik omavalitsus (§ 176), kes täidab eestkostja ülesandeid ka kuni eestkostja määramiseni. Samuti reguleeritakse nimetatud paragrahvis eestkostja staatus juhul, kui laps asub teise kohalikku omavalitsusse.

Eelnõus on rõhutatud vanemate õigust kujundada lapse elukorraldust ka pärast oma surma: § 177 kohaselt tuleb arvestada vanema testamendis tehtud korraldust eestkostja isiku suhtes, välja arvatud juhul, kui see oleks vastuolus lapse huvidega. Kehtiv õigus sellist printsiipi ei tunnista, kuid vanema ja lapse suhte erilisust ning vanema õigust lapse elukäigu suunamiseks arvestades tuleks sellist vanemate soovi igal juhul järgida.

Eestkostja kohustusteks on hoolitseda nii lapse isiku (st hoolitseda selle eest, et laps oleks hooldatud, et talle võimaldatakse kooliskäimist, eakohast arendavat tegevust, arstiabi jne) kui ka tema vara eest (sh nõuda sisse tema nõuded, hoolitseda lapsele kuuluva kinnisvara eest – näiteks seda remontides ja tulutoovalt välja üürides). Eestkostetava raha, mis ei ole vajalik jooksvate kulude katmiseks, tuleb paigutada krediitdiasutusse eraldi kontole, mida saab käsutada ainult kohtu nõusolekul. Ilma kohtu nõusolekuta võib eestkostetava vara investeerida ka Eesti Vabariigi emiteeritud võlakirjadesse ning kohtu nõusolekul on lubatud ka teistsugused investeerimisviisid (näiteks kinnisvara või aktsiate ost). Teatud tehingute tegemiseks, millega võib kaasneda suurem majanduslik risk (kinnisvaratehingud, laenu võtmine, väärtpaberitehingud jms), vajab eestkostja kohtu nõusolekut; ilma nõusolekuta tehtud tehing on tühine, kui kohus seda hiljem tagantjärele heaks ei kiida. Sellised nõusolekut vajavad tehingud on loetletud ka kehtivas perekonnaseaduses (§ 99), eelnõus on nimekirja lisatud täiendavaid tehinguid ning täpsustatud nõusolekuta tehtud tehingute tagajärjed. Teatud juhtudel – nimelt siis, kui sellega kaasneks huvide konflikt (vt perekonnaseaduse § 100, eelnõu § 180) – ei saagi eestkostja eestkostetavat esindada ning sellisteks tehinguteks määratakse lapsele erieestkostja.

Erinevalt kehtivast õigusest ei too eestkostja staatus iseenesest kaasa kohustust lapse ülalpidamiseks; selline kohustus on tal vaid juhul, kui eestkostjaks on määratud isik, kelle ülalpidamiskohustus tuleneb perekonnaseaduse teistest sätetest (8. peatükk, §-d 96, 97 ja järgnevad). Eestkostjal on lapse seadusliku esindajana õigus ja kohustus nõuda lapsele elatist selleks kohustatud isikutelt. Eestkostjale, kes annab seadusest tuleneva ülalpidamiskohustuseta eestkostetavale ülalpidamist, läheb seaduse alusel (§ 182 lg 2) üle eestkostava ülalpidamisnõue ülalpidamiseks kohustatud isiku vastu.

Eestkostet teostatakse üldjuhul tasuta, st et eestkostjal ei ole reeglina õigust nõuda eestkostetavalt tasu oma ülesannete täitmise eest. § 192 lõige 2 võimaldab siiski kohtul määrata eestkostjale tema ülesannete täitmise eest tasu eestkostetava arvel, kui see on asjaolusid arvestades mõistlik. Samuti saab eestkostja eelnõu kohaselt nõuda oma ülesannete täitmisel tehtud kulutuste hüvitamist eestkostetava vara arvel. Nii näiteks ei pea eestkostja remontima eestkostetava eluaset oma isiklike vahendite, vaid eestkostetava vara arvel. Kulutuste hüvitamise nõude osas lähtutakse võlaõigusseaduses sätestatud käsunduslepingu asjakohasest regulatsioonist.

13. peatükk. Täisealiste eestkoste

Täisealise eestkoste regulatsioon on lahutamatu seotud teovõime mõistega. Täisealiste eestkoste reformimise vajadus tuleneb ühest küljest 01.07.2002 uue TsÜS-i jõustumisel

muutunud teovõime kontseptsioonist; teisest küljest aga ka täisealiste eestkoste regulatsiooni praktilise rakendamise käigus üleskerkinud arvukatest probleemidest.

TSÜS-i § 8 lõige 3 sätestab, et kui isikule on määratud eestkostja, siis eeldatakse, et isiku teovõime on piiratud. Piiratud teovõimega isikute tehtud tehingute tagajärjed sätestatakse TSÜS-i §-s 11.

Ka täisealiste eestkoste puhul (13. peatükk) on võimalik määrata eestkostjaks juriidiline isik (§ 205). Eelistatakse siiski füüsilise isiku määramist (§ 204; § 205 lg 1). Kui ei leidu ei sobivat füüsilist ega juriidilist isikut, on eestkostjaks eestkostetava elukohajärgne kohalik omavalitsus. Põhimõtte, mille kohaselt alati eelistatakse füüsilisest isikust eestkostjat, leiab väljenduse ka nõudes, mille kohaselt peab eestkostjaks olev juriidiline isik iga aasta kontrollima, kas ei leidu mõnda sobivat füüsilisest isikust eestkostjat, ning sobiva kandidaadi olemasolu korral teavitama sellest järelevalveorganeid.

Eestkostja määramise eeldused on sätestatud eelnõu §-s 203. Eelnõus rõhutatakse, et eestkostja võib määrata ainult nende ülesannete täitmiseks, milleks eestkoste on vajalik. Eestkostjat ei määrata, kui isiku huve saab kaitsta volituse andmise, perekonnaliikmete või muude abiliste kaudu. Eraldi rõhutatakse kohtu kohustust hinnata eestkoste seadmisel isiku võimet saada aru perekonnaõiguslike tehingute (abielu sõlmimine, isaduse omaksvõtt jne) õiguslikust tähendusest.

Põhimõtteliselt kohalduvad täisealiste eestkoste lapse eestkoste kohta käivad sätted. Siiski näeb eelnõu ette mõned erisused, näiteks kohtu nõusolekut vajavate tehingute (muu hulgas peab eestkostja saama kohtu nõusoleku eestkostetava eluruumi üürilepingu ülesütleamiseks) ning eestkostja kohustuste täpsustamise (spetsiifilisena on välja toodud kohustus hoolitseda eestkostetavale raviteenuste ja sotsiaalhoolduse võimaldamise eest) osas.

Lisaks perekonnaseadusele seavad eestkostja volitustele piirid ka mitmed muud õigusaktid. Nii sätestab raseduse katkestamise ja steriliseerimise seaduse § 19 lõige 2, et teovõimetu isiku steriliseerimise otsustab kohus isiku eestkostja kirjaliku avalduse alusel. Samuti reguleerib psühhiaatrilise abi seadus üksikasjalikult, kuidas ja mis tingimustel võib anda isikule psühhiaatrilist abi ning seda, et üle 14 päeva võib isikut psühhiaatriaosakonnas ravida üksnes halduskohtu loal. Selline nõue on igati põhjendatud, kuna tegemist on isiku vaba eneseteostuse piiramise ning temalt vabaduse võtmisega, mis saab toimuda üknes kohtupoolse sanktsiooni olemasolul. Analoogne olukord tekib isiku paigutamisel kinnisesse hoolekandetasutusse, mida saab sotsiaalhoolekande seaduse § 19 kohaselt samuti teha üksnes kohtuotsusega üheks aastaks, mida võib vajadusel eestkosteasutuse avalduse alusel pikendada ühe aasta kaupa.

14. peatükk. Erieestkoste

Eelnõus nähakse ette kehtivas õiguses tundmatu instituut – erieestkoste. Erieestkostja määramine võib vajalikuks osutada mitmesugustel põhjustel. Eespool on kirjeldatud olukorda, kus vanemad ei ole teatud põhjustel võimalised lapse vara valitsema, samas aga ei eksisteeri põhjust neilt vanema õiguste äravõtmiseks (vt näiteks Tartu Ringkonnakohtu lahend nr. 2-3-26/2001). Need on eelkõige juhud, kus kehtiva õiguse kohaselt jäetakse vanematele nende õigused alles, kuid määratakse lapsele ka eestkostja, kuna “laps on muudel põhjustel jäänud ilma vanemlikust hoolitsusest” (perekonnaseaduse § 92 lg 3). Niisugust lahendust ei saa aga toetada, kuna – nagu eepoolgi rõhutatud – sellisel juhul tekiks mitu seadusliku esindusõigusega isikut, kellel on muu hulgas võimalik käsutada lapse vara. Selliste segaduste vältimiseks pakutakse eelnõus välja regulatsioon, mille kohaselt on lapsele võimalik määrata piiratud ülesannete (ning ühtlasi loomulikult piiratud esindusõigusega) erieestkostja, samas

jääb püsima lapse ja vanemate vaheline õiguslik suhe ning kitsendatakse üksnes vanemate esindusõigust teatud sfääris. Niisiis võib erieestkostjat kõnealusel situatsioonis vaadelda tinglikult kui vanemaid abistava funktsiooniga isikut, millega ei kaasne vältimatult negatiivse iseloomuga sanktsiooni “vanema õiguste äravõtmise” näol.

Erieestkostja määramise vajadus võib samuti tekkida juhtudel, kus eestkostja ise ei saa seadusest tulenevalt teatud tehinguid teha (näiteks tehingud iseenda või oma lähedasega, eestkostetavale pärandatud vara valitsemine, kui pärandaja on määranud, et vanemad või eestkostja ei või seda teha). Seega kahandab erieestkostja instituut piiranguid tsiviilkäibe. Näiteks on Eesti praktikas seni olnud vaieldav, kas vanem võib lapse seadusliku esindajana koormata hüpoteegiga lapsele kuuluvat kinnisasja eesmärgiga tagada vanema võetavat laenu. Kui senise perekonnaseaduse § 100 tõlgenduse kohaselt on selline tehing keelatud kui lapsele kohustusi tekitav, siis uue perekonnaseaduse eelnõu kohaselt oleks võimalik erieestkoste seadmise kaudu kaaluda niisuguse tehingu vastavust lapse huvidele. Erieestkostja instituut võimaldab lahendada ka vaidlusi eestkostetava ja temale määratud eestkostja vahel (näiteks juhul, kui eestkostja on tekitanud eestkostetavale kahju, raisanud tema vara vms).

Perekonnaseisuahtid

Perekonnaseaduse eelnõu väljatöötamise käigus jõudis töögrupp järeldusele, et otstarbekas on eraldada senise perekonnaseaduse IV osa (perekonnaseisuahtid) perekonnaseadusest ning kehtestada sealsed sätted iseseisva **perekonnaseisutoimingute seadusena**. See ettepanek põhineb kaalutlusel, et IV osa sätete näol on tegemist perekonnaseisuasutuste kui haldusorganite tegevust reguleerivate menetlusnormidega, mille koht ei ole tingimata materiaalõigusele keskenduvast perekonnaseaduses, mis kuulub peamiselt eraõigussuhteid reguleeriva tsiviilseadustiku koosseisu.

Perekonnaseisuaht on haldusakt, millega fikseeritakse riigi poolt kehtestatud korras perekonnaõigusliku õigusseisundi olemasolu ning selle muudatused. Kuna tegemist on haldusaktiga, on oluline, et perekonnaseisuasjade menetlemine perekonnaseisuasutuses alluks üldistele haldusmenetluse reeglitele. Perekonnaseisuasutused täidavad perekonnaseisuahte koostades ja muid perekonnaõiguslike toiminguid tehes avaliku halduse ülesandeid. Seega kuulub ka perekonnaseisuasjade menetluses üldseadusena kohaldamisele haldusmenetluse seadus.

Eraldi perekonnaseisu seadus kehtis Eestis ka aastail 1926–1940 (Riigi Teataja 1925, 191/192, 110). Kehtivast õiguskorrast võib paralleelina tuua asjaõigusseaduse ning kinnistusraamatuseaduse vahekorra, millest esimene samuti keskendub materiaalõigusele, teine kinnistusraamatu pidamisega seotud menetlusküsimustele. Sellele lisaks kuulub perekonnaseisuasutuste töö korraldamine ja järelevalve nende üle mitte Justiits-, vaid Siseministeeriumi pädevusse, mis mõneti raskendab menetlussätete muutmist sellekohase vajaduse tekkimisel.

4. osa. RAKENDUSSÄTTED

Eelnõu § 210 sätestab perekonnaõiguslike suhete jätkumise uue perekonnaseaduse kohaselt alates selle jõustumisest. Teatud erandid kehtestatakse abieluvaraõiguse vallas (§-d 211 ja 212) ja lahutatud abikaasa ülalpidamise kohta (§ 213).

Abikaasade varalisi õigusi reguleerivad rakendussätted (§-d 211 ja 212) on koostatud lähtuvalt põhimõttest, et uus õigus peaks kohalduma võimalikult suurele hulgale abieludele. Vastasel korral jääks kehtiv perekonnaseadus varaliste suhete osas kehtima veel aastakümneteks. Seetõttu sätestab § 211 lõige 1, et alates uue perekonnaseaduse jõustumisest lähevad abikaasad üle uuele seadusjärgsele varasuhte. Üleminekut ei toimu juhul, kui abikaasad on sõlminud abieluvaralepingu (sellisel juhul kehtib abieluvaralepinguga kokkulepitu) ega ka siis, kui abikaasad otsustavad esitada teate varaühisuse kohaldamise kohta (varaühisuse kohaldamise kohta vt. lähemalt allpool). Kuna uue perekonnaseaduse kohane abikaasade varasuhe erineb kehtivast abikaasade ühisvararežiimist, lähtutakse uuele seadusele üleminekul järgmistest põhimõtetest:

- abikaasade ühisvarast moodustub abikaasade kaasomand (§ 211 lg. 1). Abikaasade mõttelised osad kaasomandis loetakse võrdseks. Ka kehtiva PkS kohaselt loetakse ühisvara jagamisel abikaasade osad võrdseks. Osade võrdsuse põhimõttest on võimalik kõrvale kalduda kinnistute ja laevakinnistusraamatusse kantud õiguste puhul (§ 211 lg 3);
- vara jagatakse enne uue seaduse jõustumist kehtinud õiguse kohaselt, kui uue seaduse jõustumise ajaks on abielu lahutatud või lahutusmenetlus käimas (§ 211 lg. 5).

Eelnõu võimaldab abikaasadel otsustada uue seadusjärgse varasuhte asemel hoopis varaühisuse kohaldamise kasuks. Selline võimalus on loodud nende abikaasade õigustatud ootuste tagamiseks, kes ei soovi uuele seadusjärgsele varasuhtele üle minna. Uue eelnõu kohane varaühisus on sarnane kehtivale ühisvararežiimile. Varaühisuse valimise võimaluse eesmärgiks on võimaldada abikaasadel soovi korral jätkata senisele seadusjärgsele varasuhtele sarnaselt. Eelnõu ettevalmistamisel kaaluti ka vana perekonnaseaduse kehtimajätmist, kuid see tähendaks tänaste perekonnaõiguslike probleemide jätkumist järgmiste aastakümnete jooksul. Seetõttu otsustati sätestada võimalus minna üle uue seaduse kohasele varaühisusele.

Uues PkS-s sätestatud varaühisuse kohaldamiseks tuleb esitada § 212 lõikes 1 sätestatud teade, millega avaldatakse soovi mitte üle minna uuele seadusjärgsele varasuhtele. Teate esitamise korral kohaldatakse abikaasade vahelistele varalistele suhetele varaühisuse kohta sätestatud. Teatavad erisused kehtiva PkS ja eelnõus sätestatud varaühisuse vahel nõuavad siiski mõningaid erisätteid enne uue seaduse jõustumist omandatud vara kohta. Need on järgmised:

- enne uue seaduse jõustumist omandatud eseme kuuluvus abikaasade ühisvara või ühe abikaasa lahusvara hulka määratakse varemkehtinud seaduse alusel. Erandi põhjuseks on asjaolu, et kehv ja uus PkS määratlevad ühisvarasse kuuluvaid esemete ringi mõnevõrra erinevalt (vdl. PkS §-d 14 ja 15 ning eelnõu §-d 48 ja 50). Erisäte (§ 212 lõige 3) tagab selle, et enne uue seaduse jõustumist omandatud esemete kuuluvus määratakse senikehtinud seaduse alusel. Selguse huvides rõhutatakse eraldi § 48 mittekohaldamist enne uue seaduse jõustumist omandatud esemetele, kuna see säte näeb ette vara ühiseks muutumise suuremas ulatuses, kui kehtiv PkS.
- Kuna kehtiv PkS ja eelnõu varaühisuse sätted reguleerivad pärimise ja kinke teel omandatud vara kuulumist abikaasade ühisvara hulka erinevalt, on ka selles küsimuses vajalik erisäte (§ 212 lõige 4). Kehtiva õiguse kohaselt kuulub abielu kestel kinke või pärimise teel omandatud vara abikaasa lahusvara hulka. Kui on seatud varaühisus uue seaduse kohaselt, kuulub aga ka kinke ja pärandina saadud vara abikaasade ühisvara hulka. Seetõttu näeb lõige 4 ette, et kui testament oli tehtud või tasuta käsutuseks kohustav leping või pärimisleping sõlmitud enne uue seaduse jõustumist, siis eeldatakse, et kinkija ja pärandaja soovisid eseme kuulumist abikaasa lahusvara hulka.

- Seadusjärgse pärimise korral määratakse eseme kuuluvus abikaasa lahusvara või ühisvara hulka enne käesoleva seaduse jõustumist kehtinud õiguse alusel, kui pärand avanes enne teate esitamist (mitte enne seaduse jõustumist). Kui seda sätet (§ 212 lg. 4 viimane lause) ei oleks, siis võib juhtuda, et ühisvara teade esitatakse üksnes selleks, et saada osa peale uue seaduse jõustumise ja teate esitamise vahepeal päritud esemest.
- Kehtiv õigus ja eelnõu reguleerivad erinevalt vastutust kolmanda isiku ees võetud kohustuste eest (vrld. PkS § 20 lg 1 ja eelnõu 56). Seetõttu on vajalik säte, mille kohaselt kohaldatakse enne uue seaduse jõustumist tekkinud kohustustele varemkehtinud õigust ning alates uue seaduse jõustumisest uut seadust (eelnõu § 212 lg. 5).
- Enne uue perekonnaseaduse jõustumist omandatud vara jagatakse varemkehtinud õiguse kohaselt (§ 212 lõige 6).

Abieluvararegistrisse varaühisuse kande tegemise korda reguleerivad § 212 lõiked 7 ja 8.

Uuest perekonnaseadusest tingitud muude seaduste muutmine on sätestatud eelnõu §-des 217-225. Muudatused seisnevad peamiselt perekonnaseadusele viitavata normide parandamises ja terminoloogilistes täpsustustes.

Abieluvararegistri seaduse § 7 lõike 2 kehtetuks tunnistamine on tingitud eelnõu §-st 44, mis reguleerib abieluvaralepingu õiguslikku tähendust kolmandate isikute suhtes. Ülejäänud abieluvararegistri seaduse täienduste eesmärgiks on täpsustada kannete tegemist registrisse juhul, kui abikaasa esitab teate, milles väljendab soovi uuele varasuhtele mitte üle minna (teade eelnõu § 212 alusel).

Alaealise mõjutusvahendite seaduse § 20 täiendamise eesmärgiks on anda alaealiste komisjonile õigus teha lapse elukohajärgsele valla- või linnavalitsusele ettepanek laps perekonnast eraldada. Lapse eraldamist perekonnast reguleerib eelnõu § 135.

Eesti Vabariigi lastekaitse seaduse §-d 63 ja 66, mis reguleerivad eestkoste, hoolduse ja lapsendamise küsimusi, tunnistatakse kehtetuks seetõttu, et vastav regulatsioon sisaldub uues perekonnaseaduse eelnõus ja sotsiaalhoolekandeseaduse täiendustes.

Kunstliku viljastamise ja embrüokaitse seaduse § 17 lisatava lõike 2¹ kohaselt loetakse oma naise kunstlikuks viljastamiseks nõusoleku andnud abielumees lapse isaks. Sätte eesmärgiks on vältida olukorda, kus laps loetakse doonorist põlvnevaks. Ülejäänud muudatustega jäetakse seadusest välja tarbetud viited kehtivale perekonnaseadusele ja kustutatakse sätted, mis kordavad perekonnaseaduses ja perekonnaseisu seaduses reguleeritud küsimusi.

Erinevalt kehtivast õigusest ei toimu eelnõu kohaselt lapsendajalt vanema õiguste äravõtmist. Selle asemel tunnistatakse lapsendamine kehtetuks (eelnõu § 169). Sellest tulenevalt on ümber sõnastatud ka nimeseaduse § 14.

Raseduse katkestamise ja steriliseerimise seadus ei sisalda selgesõnalist alaealise steriliseerimise keeldu. Vastavasisuline keeld lisatakse seaduse § 19 lõikesse 2.

Sotsiaalhoolekandse seaduses tehtavaks olulisimaks muudatuseks on täisealiste hooldust reguleeriva § 28² lisamine. Praegu sisalduvad hooldust reguleerivad sätted perekonnaseaduses (§-d 105 ja 106). Kuna hoolduse näol on tegemist isiku toimetulekut toetava sotsiaalteenusega ja isikul säilib iseseisev tehingute tegemise õigus, ei sisaldu uues perekonnaseaduse eelnõus hooldust reguleerivaid sätteid. Hoolduse kui sotsiaalteenuse pakkumine on tulevikus reguleeritud sotsiaalhoolekandse seaduses. Ülejäänud SHS muudatustega täpsustatakse seaduse sõnastust lähtuvalt uuest perekonnaseadusest.

Tsiviilkohtumenetluse seadustiku muudatused on terminoloogilist laadi ja tingitud asjaolust, et vanema õiguste äravõtmisele vastab uues perekonnaseaduse eelnõus isikuhooldusõiguse täielik äravõtmine (vt. eelnõu § 135).

Ka tulumaksuseaduse muudatused ei ole sisulist laadi – muudetavatest sätetest jäetakse välja viited kehtiva perekonnaseaduse paragrahvidele. Sätete sisu ei muudeta.

IV. Eelnõu terminoloogia

Eelnõus kasutatakse eestikeelset terminoloogiat. Võrreldes kehtiva perekonnaseadusega on uusetena kasutusele võetud järgmised terminid:

soetisvara (§ 32), **koguvara** (§ 33) ja **põhivara** (§ 34): nende kolme vara arvestamise aluse kasutuselevõtmine on tingitud seadusjärgse abieluvaraõiguse ümberkorraldamisest. Eelnõu kohaselt ei teki seadusjärgse abieluvarasuhte alusel abikaasade ühist omandit, seetõttu on abikaasade varaliste õiguste määratlemiseks vaja kasutada teistsuguseid mõisteid kui 1995. aasta seaduses “ühisvara” ja “lahusvara”. Eelnõus kasutatud terminid pärinevad J. Uluotsa 1940. aasta tsiviilseadustiku eelnõust;

isaduse omaksvõtt (§ 87) on terminina kasutusele võetud parema arusaadavuse huvides (senises seaduses on selle asemel “põlvnemise kindlakstegemine”; kõrvuti “põlvnemise tuvastamisega” tekitab see asjatut segadust). Ka omaksvõtu puhul on tegemist eestikeelse terminiga, mis oli ühtlasi kasutusel juba J. Uluotsa 1940. aasta tsiviilseadustiku eelnõus;

hooldusõigus (§ 116 ja järgnevad) mõistena 1995. aasta perekonnaseaduses ei sisaldu. Kasutuselevõtt on vajalik, et tähistada selgemini last kasvatava vanema õigusi ja otsustusruumi (vt selgitust seletuskirja III osas).

V. Eelnõu vastavus Euroopa Liidu õigusele

Perekonnaõiguse asjad ei kuulu Euroopa Liidu seadusandlike organite kompetentsi (vt Euroopa Ühenduste lepingu artiklid 3 ja 5). Seega puuduvad kõnealuses valdkonnas Euroopa Liidu õigusaktid.

VI. Seaduse mõjud

Eelnõu täpsustab varasemat perekonnaõiguslikku regulatsiooni, jäädes senise perekonnaseaduse reguleerimisala piiridesse. Sellest tulenevalt ei too eelnõu seadusena vastuvõtmine kaasa tagajärgi, mida senisel perekonnaseadusel ei oleks saanud olla.

Eelnõu loob senisest paremad eeldused isikute perekonnaõiguslike õiguste ja huvide kaitseks, nähes ette konkreetsed alused nõuete esitamiseks. Varasema perekonnaseadusega võrreldes pöörab eelnõu oluliselt rohkem rõhku perekonnasuhte n-õ nõrgema osalise (alaealine laps, varatu abikaasa) seisundile. Samuti annab seadus senisest selgemini piiritletud otsustuskriteeriumid kohtule. Täpsustatud regulatsioonid ja selged otsustusalsused, sealhulgas eeskätt põhjalikud varaliste suhete ning vanema ja lapse suhete korraldamise sätted, annavad eelduse kohtuvaidluste vähenemiseks, kuna seaduse kirjapandud sätete põhjal on vaidluse tõenäoline tulem selgemini ettenähtav.

Eelnõu näeb ette perekonnaõiguslikes suhetes järelevalve- ja otsustusorgani ülesannete küllaltki suures ulatuses kohtule üleandmise (senise eestkosteasutuse – kui kohaliku omavalitsuse struktuuriüksuse – asemel). See omalt poolt peab tagama suurema õigusliku kompetentsuse ning vastutustunde vaidlusküsimuste lahendamisel või järelevalve teostamisel.

Rakendussätetest tulenevalt laienevad uue perekonnaseaduse sätted ka juba olemasolevatele perekonnaõiguslikele suhetele.

VII. Seaduse rakendamiseks vajalikud kulutused

Eestkostjate tegevuse üle järelevalve kohtutele üleandmine eeldab lisakulutuste tegemist seoses spetsialiseeritud kohtunikuabide töölevõtu ja koolitamisega. Justiitsministeeriumi kohtute osakonna hinnangul kulub selleks ministeeriumi eelarvest 1 000 000 krooni (aastas).

VIII. Rakendusaktid

Eelnõu § 165 kohaselt moodustatakse rahvusvaheliste lapsendamiste otsustamiseks Sotsiaalministeeriumi juurde vatav komisjon. Komisjoni liikmed nimetab Vabariigi Valitsus. Komisjoni töökorra kinnitab sotsiaalminister. Eelnõule on lisatud vastavate õigusaktide kavandid (eelnõu lisa 2).

Kehtiva perekonnaseaduse kehtetuks tunnistamisel ja perekonnaseisutoimingute seaduse jõustumisel tunnistatakse kehtetuks järgmised õigusaktid:

1. Vabariigi Valitsuse 19. 08. 1997. a määrus nr 159 "Perekonnaseisuaaktide koostamise, muutmise, parandamise, taastamise ja tühistamise ning perekonnaseisutunnistuste väljaandmise korra kinnitamine";
2. Vabariigi Valitsuse 9. oktoobri 2001. a määrus nr 317 „Abielu sõlmimisega seonduvate perekonnaseisuasutuse ülesannete kiriku, koguduse või koguduste liidu vaimulikule üleandmise ning täitmise tingimused ja kord“;
3. Vabariigi Valitsuse 17. mai 2004. a määrus nr 191 „Perekonnaseisutunnistuste tehniline kirjeldus“;
4. Vabariigi Valitsuse 17. mai 2004. a määrus nr 192 „Perekonnaseisuasutusele perekonnaseisutoimingute tegemise või perekonnaseisutunnistuse või tõendi väljaandmise või uue eesnime, perekonnanime või isikunime andmise taotlemisel esitatavate andmete loetelu“;
5. siseministri 15. märtsi 2005. a määrus nr 39 „Perekonnaseisuasutusele esitatavate avalduste ja nende poolt väljaantavate tõendite vormid“;
6. regionaalministri 18. aprilli 2006. a määrus nr 2 „Perekonnaseisuasutusele esitatavate avalduste ja nende poolt väljaantavate tõendite vormid“.

IX. Seaduse jõustumine

Seaduse jõustumise kuupäev (01.01.2008) on valitud, arvestades vajadust tutvustada seadust enne selle jõustumist avalikkusele ja õigust rakendavatele organitele (kohtud, notarid, valla- ja linnavalitsused jt.).

X. Eelnõu kooskõlastamine

Eelnõu saadeti kooskõlastamiseks Sotsiaalministeeriumile, Siseministeeriumile, Rahandusministeeriumile ja Välisministeeriumile. Arvamuste ja ettepanekute tegemiseks esitati eelnõu Riigikohtule, Notarite Kojale, Advokatuurile, Lastekaitse Liidule, Kirikute Nõukogule, Tallinna Ringkonnakohtule, Tartu Ringkonnakohtule, Viru Ringkonnakohtule, maakohtutele, maavalitsustele, Eesti Linnade Liidule ja Eesti Maaomavalitsuste Liidule, Eesti

Kasuperede Liidule, Eesti Lastefondile, Eesti Lasterikaste Perede Liidule, Eesti Lastevanemate Liidule, Eesti Naisteühenduste Ümarlauale, Eesti Naisuurimus- ja Teabeskusele, Eesti Orvuna Kasvanute Liidule, Eesti Pensionäride Ühendusele, Eesti Pensionäride Liidule, Eesti Puuetega Inimeste Kojale, Gay ja Lesbi Infokeskusele, MTÜ Caritas Eestile, Ühiskondliku Leppe Sihtasutusele.

Valdava osa kooskõlastamise käigus saabunud märkustega on eelnõu koostamisel arvestatud. Arvestamata jäetud ettepanekud ja mitteametustamise põhjused on toodud seletuskirjale lisatud tabelis (lisa 1).

Rein Lang
Minister